

MELUZYNA

ISSN 2449-7339

2 (17) (2022) | Rocznik IX

DOI: 10.26485/me.2022.2-04

INEDITA

Anna Botor*

Uniwersytet Łódzki

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7482-0261>

Włoskie *trionfi* Bartłomieja Paprockiego na cześć króla Stefana Batorego

Bartłomiej Paprocki to pisarz, który uwagę polskich i czeskich badaczy literatury doby renesansu pozyskał sobie głównie jako pionier wśród twórców dzieł o charakterze heraldycznym, opisujących rody Rzeczypospolitej i Moraw. Mniej chętnie niż Paprockiemu-heraldykowi przyglądano się Paprockiemu-poecie. Poza opracowaniami na temat herbarzy oraz dzieł o cechach quasi-herbarzy nieco bliższemu oglądowi poddano (ze względu na ich antyfeministyczną specyfikę) jego teksty będące satyrami o kobietach (zob. Stuchlik-Surowiak, 2016). Wciąż ubogi wykaz literatury przedmiotu dotyczącej poetyckiej twórczości Paprockiego wynikać może z utrwalonych negatywnych opinii opartych często jedynie na krótkim, nieprzychylnym, a czasem wręcz uszczypliwym komentarzu, powtarzanych bez weryfikacji w postaci pogłębionych studiów. Autor uznawany był więc za wybitnego heraldyka i równocześnie ganiony za swoje próby poetyckie. Przedmiotem badań biografów nie stały się również utwory pochwalne Paprockiego, ponieważ nie podawały żadnych informacji na temat autora.

Jednym z dzieł Paprockiego wpisującym się w nurt okolicznościowej poezji politycznej czasów batoriańskich jest *Triumpf satyrów leśnych* (Paprocki, 1582), podejmujący tematykę wojny o Inflanty¹. Apoteozę Batorego Paprocki kreślił z pełną świadomością funkcjonowania dźwigni panegirycznej w okolicznościowej poezji laudacyjnej.

Podobnie wcześniej postąpił Jan Kochanowski, będący swego czasu poetą nadwornym Stefana Batorego. Dwoma utworami Kochanowskiego napisanymi ku czci monarchy są *Pan*

* e-mail autorki: anna.botor00@gmail.com

¹ Obszerne studium o tym okresie w *Okolicznościowej poezji politycznej* przedstawił Juliusz Nowak-Dłużewski (1969).

Zamchanus i *Dryas Zamchana*. Miały one zostać wystawione przed królem dla uświetnienia jego pobytu w zameckich posiadłościach Zamojskiego (Nowak-Dłużewski, 1969, s. 165). Na zamówienie kanclerza Kochanowski napisał również *Pieśni trzy*² sławiące zdobycie Połocka, wydane w 1580 r. (Nowak-Dłużewski, 1969, s. 171). Na zakończenie wojny inflanckiej spod pióra poety w 1582 r. wyszły dwa dzieła: *Jezda do Moskwy* oraz łaciński *Epinicion*, sławiący zwycięstwo Batorego (Nowak-Dłużewski, 1969, s. 173).

W tym studium podejmie się próbę interpretacji *Triumfu satyrów leśnych* skoncentrowaną szczególnie na aspekcie pochwalnym utworu i stosowanej przez Paprockiego dźwigni panegirycznej. Część pracy poświęcona zostanie odpowiedzi na pytanie dotyczące kwalifikacji genologicznej oraz cech reprezentowanego przez utwór gatunku. Celem zamieszczenia edycji w drugiej części pracy jest przywrócenie utworu Paprockiego – niebędącego dotychczas przedmiotem bardziej szczegółowych badań naukowych – do obiegu czytelniczego przy jednoczesnym wskazaniu na bogaty sztafaż mitologiczny i sztukę wiązania słowa z obrazem.

O wartości danego dzieła nie świadczy jedynie kategoria talentu poetyckiego autora (czy też jego brak). Często dużo cenniejsza od tzw. retorycznej fantazji czy jej braku jest wartość poznawcza tekstu. *Triumf satyrów leśnych* wydaje się wart bliższego oglądu ze względu na treści historyczne i światopoglądowe. Może też posłużyć za przykład ilustrujący renesansowe nawiązania do antyku i sposoby posługiwania się mitologią. Kontekst wojny o Inflanty dopełnia obraz epoki, w której przyszło tworzyć Paprockiemu, a takie jak ten utwory okolicznościowe były wówczas ważną częścią życia dworskiego. O zaangażowaniu autora w sprawy króla, a co za tym idzie także całej Rzeczypospolitej, świadczyć może funkcja pisarza nadwornego Stefana Batorego, którą poeta pełnił.

Innym, wcześniejszym o rok utworem Paprockiego, dotyczącym sukcesów Batorego odniesionych w czasie wojny Rzeczypospolitej z Wielkim Księstwem Moskiewskim (1577–1582), jest *Wesele bogiń*³. Dzieła te wspólnie tworzą obraz podbojów króla poczynszy od pierwszego oblężenia aż po podpisanie rozejmu.

Większość z opracowań wymienia te utwory jedynie z tytułu, a badacze, poprzestając na podważaniu talentu poetyckiego heraldyka, nie podejmują próby szczegółowszej analizy tekstów reprezentujących poezję pochwalną. Niepochlebna opinia narastała w badaniach po XIX w., gdy zaczęto patrzeć na dorobek autora przez pryzmat jego poglądów politycznych (Koczur-Lejk, 2014, s. 17).

Nieprzychylny sąd o Paprockim-poezie potwierdzali m.in. Aleksander Maciejowski czy Julian Krzyżanowski, a marginalnie potraktowali go Jerzy Ziomek i Janusz Pelc. Nieco inaczej o Paprockim pisali czescy badacze opierający swoje analizy na pozytywnym poglądzie Josefa Jirečka. W nurcie tym powstało pierwsze szersze opracowanie dorobku Paprockiego, którego twórcą był Karel Krejčí (1972, s. 237–330).

² W ich skład wchodziły pieśni: *O wzięciu Połocka*, *O statecznym słudze Rzeczypospolitej* i *O uczciwej małżonce*.

³ *Wesele bogiń*, niewymienione w obszernym wykazie dzieł Paprockiego w *Bibliografii polskiej* Karola Estreicher (ani przez jego poprzedników), odnalezione zostało dopiero w 1929 r. przez Stanisława Bodniaka, który swoje odkrycie opisał w niedługim artykule na łamach „Pamiętnika Literackiego” (Bodniak, 1929, s. 81–83), streszczając pokrótce utwór i cytując cztery fragmenty z pieśni muz Klio, Polimnii, Melpomeny i Kaliope.

Wśród polskich publikacji szerzej i mniej jednostronnie o *Triumfie satyrów leśnych* pisał Juliusz Nowak-Dłużewski (1969, s. 123–133), umieszczając utwór Paprockiego na tle innych opiewających króla Stefana Batorego. Badacz, choć nie unikał krytyki, wskazał również na mocne strony utworu, popierając swoje twierdzenia stosownymi przykładami.

Dotychczas ciekawą próbę odświeżenia *Triumfu satyrów leśnych* stanowi cykliczny projekt „Panegiria” z 2021 r., dla którego jako inspiracja posłużyło polskie piśmiennictwo panegiryczne. Na projekt ten składają się spektakle baletowo-muzyczne. Jednemu z nich tekst Paprockiego posłużył za narrację i libretto do choreografii będącej połączeniem tańca nowoczesnego z elementami klasycznych figur baletowych (*Panegiria: Triumph Satyrów Leśnych*, 2021). Dramatyczny charakter *Triumfu satyrów leśnych* stał się inspiracją do scenicznego przedstawienia mitycznych bożków oddających cześć królowi w formie tańca⁴.

Swoimi pierwszymi tekstami Paprocki wpisywał się w kanon poezji okolicznościowej, tworząc pod wpływem istotnych wydarzeń ze sfery publicznej (Tułowiecka, 2009, s. 23–24). Osiągnięciem szczytowym Paprockiego są *Herby rycerstwa polskiego* z 1584 r. (Dworzaczek, 1980, s. 178) – utwór z dziedziny heraldycznej. To właśnie owo dzieło zapewniło autorowi roczną pensję i funkcję pisarza nadwornego króla Stefana Batorego (Dumowska, 2015, s. 23). O tym, że Paprocki był na dworze królewskim mile widziany, świadczą dwa wspomniane utwory sławiące podboje Batorego w Inflantach (Dworzaczek, 1980, s. 178) – *Wesele bogiń* z 1581 r. oraz *Triumf satyrów leśnych* z 1582 r.

Triumf satyrów leśnych ze względu na bogatą liczbę cytatów oraz odwołań na marginaliach do tekstów klasycznych, w tym m.in. Plutarcha i Owidiusza, można przyporządkować do drugiego etapu⁵ twórczości Paprockiego. Wpływ środowiska dworskiego ujawnia się chociażby w samej dedykacji utworu zasłużonemu towarzyszowi monarchy podczas wojny inflanckiej. Napisany przez Paprockiego utwór okolicznościowy opiera się na apoteozie króla. Trudno jednak obecnie wydać osąd o szczerości wypowiedzianych przez autora pod adresem Batorego pochwał, mając na uwadze dzieło, które wyszło spod ręki pisarza w 1587 r. – *Upominek albo Przestroga zacnemu narodowi polskiemu* – będące „zjadliwą satyrą rządów Batorego i Zamojskiego” (Orgelbrand, 1901, s. 288). Radykalna

⁴ Choć projekt ten przewiduje wsparcie merytoryczne w zakresie odczytu starodruku, na podstawie występu narratora możemy dopatrzeć się wielu niedociągnięć i błędów. Fragment wiersza „na herb” w związku z uszkodzeniem karty uzupełniono zdaje się losowymi „słowami”, tworząc niezrozumiałe konstrukcje: „**Że komu** tym ma mieśce męstwo wielkie zawždy / **staje**, po których cnoty świętej dobiegano. / **Coważ**, co **im** męstwo znacznie piętnowano”, w miejsce: „**Że <w> domu** tym ma mieśce męstwo wielkie zawždy / **Sto<pni>e**, po których cnoty świętej dobiegano, / **O<dr>owąż**, co **nim** męstwo znacznie piętnowano” (*Triumf* 1, w. 2–4), gdzie do poprawnego odczytu uszkodzonych fragmentów za podpowiedź służył drzeworyt umieszczony nad wierszem, obrazujący herb z wszystkimi wymienionymi figurami herbowymi. Z tekstu usunięto również większość przetrzutni (prawdopodobnie z intencją ułatwienia słuchaczowi zrozumienia), co wpłynęło niekorzystnie m.in. na rymy, zaburzając rytmikę utworu. Usterki te jednak można wybaczyć, zważywszy że projekt ten nie miał na celu naukowego opracowania tekstu, lecz jedynie odświeżenie dzieła przez nadanie mu nowoczesnej, atrakcyjnej dla dzisiejszego odbiorcy formy.

⁵ Klaudia Koczur-Lejk za czeskim badaczem Karem Krejčíkiem wyróżnia cztery etapy w twórczości Paprockiego: pierwszy etap to czas, w którym autor tworzył pod wpływem renesansu polskiego. Druga faza określona mianem „humanistycznej abstrakcji” to etap, gdy na twórczość Paprockiego najmocniej oddziaływało środowisko dworskie, trzeci etap dotyczy działalności autora w Czechach, ostatni zaś nazwany jest fazą „barokowej retoryki”.

zmiana poglądów Paprockiego na temat monarchy wiązała się z opowiedzeniem się po stronie opozycji politycznej⁶.

Podjmując próbę kwalifikacji genologicznej *Triumfu satyrów leśnych*, należałoby przyjrzeć się dotychczasowym próbom jego przyporządkowania. W większości przypadków badacze poprzestają na określaniu utworu jedynie mianem poematu. Agnieszka Tułowiecka pisze: „*Triumpf satyrów* to niejako śpiewy tryumfalne, *carmen victoriae*, czy innymi słowy epinicia, zaliczane do *silvae* »pochwał zwycięstwa odniesionego nad wrogami, względnie dziękczynienia za zwycięstwo«” (Tułowiecka, 2009, s. 31). Tułowiecka, klasyfikując utwór Paprockiego jako epinicjum, posłużyła się definicją gatunku zaproponowaną przez Macieja Kazimierza Sarbiewskiego wskazującą jedynie na aspekty podziękowania za wygraną wojnę. W hasle słownikowym „epinicjum” czytamy: „Poeci staropolscy nazywali »utwory zwycięskie« rozmaicie, wprowadzając do tytułów takie określenia, jak – w poezji łacińskiej: *epinicium*, *epinicion*, *cantilena de victoria*, *elogium triumphale*, *triumphus*, *de victoria*, *aelinopaean* itp., w poezji polskiej zaś – »sławna Wiktoria«, »pieśń zwycięska«, »tryumf« itp.” (Szastyńska-Siemion, 1990, s. 177).

Zrównaniu epinicjonu z tryumfem sprzeciwia się Nowak-Dłużewski w badaniach nad ilościową poezją polityczną czasów batoriańskich. *Triumpf satyrów leśnych* w przeciwieństwie do Tułowieckiej określa mianem „renesansowego tryumfu”, koncepcji bliskiej włoskiemu gatunkowi *trionfi* (Nowak-Dłużewski, 1969, s. 123). Gatunek ten miał być przeniesieniem na polski grunt „tzw. »tryumfów« (*trionfi*), organizowanych ku czci wodzów i książąt renesansu włoskiego. We włoskie »*trionfi*« wkładano wiele sił i inwencji artystycznej, angażując do ich przygotowania głośnych artystów. Przy ich pomocy organizowano formalne inscenizacje teatralne i pochody” (Nowak-Dłużewski, 1969, s. 122).

O niejako scenicznym charakterze *Triumfu satyrów leśnych* pisał już Karol Estreicher: „sam poemat jest na kształt dramatu, w którym występują kolejno wymienione na tytule mitologiczne osoby, recytujące przed nim lub śpiewające wiersze” (Estreicher, 1912, s. 77). Jako parateatralne włoskie *trionfi* utwór ten wspomina w studium na temat struktur gatunkowych poematów Kochanowskiego Roman Krzywy (2008, s. 178). Na podobieństwo obu utworów do włoskiego *trionfi* wskazywał również czeski badacz Karol Kreiči (Nowak-Dłużewski, 1969, s. 131).

Koncepcja scenicznego *trionfi* w przypadku *Triumfu satyrów leśnych* wydaje się trafniejsza niż przypisanie mu miana epinicjonu, którego nową falę obserwuje się w czasie wojen batoriańskich. Szczególną cechą epinicjów epoki jest zwrot w kierunku epiki, odchodzącej od elementów pochwalnych na rzecz zapisów o charakterze kroniki wydarzeń (Szastyńska-Siemion, 1990, s. 179). Wybijająca się na plan pierwszy utworu Paprockiego apoteoza króla nie odpowiada ówczesnym tendencjom, a koncepcja epinicjonu wydaje się nie oddawać w pełni jego

⁶ Autora, którego od lat łączyła przyjaźń z kanclerzem Janem Zamojskim, wiązały jednocześnie koligacje rodowe z Samuelem Zborowskim (ok. 1540–1584) herbu Jastrzębiec, zwolennikiem Habsburgów. Swoje utwory dedykował także m.in. Andrzejowi Tarnawskiemu (również będącemu po stronie Habsburgów) oraz Mikołajowi Mieleckiemu – niezyciowemu Zamojskiemu. Do ostatecznego opowiedzenia się Paprockiego za Habsburgami doszło na skutek decyzji Batorego o skazaniu Zborowskiego na śmierć w związku ze spiskowaniem rodziny Zborowskich przeciwko monarsze. Batory miał wówczas wydać rozkaz w postaci łacińskiego powiedzenia „*Canis mortuus non mordet*”, tj. „Martwy pies nie gryzie”, w którego wykonaniu pośredniczył Zamojski. Publikacja *Upominku albo Przestrogi zacnemu narodowi polskiemu* była głosem Paprockiego w tej sprawie.

specyfiki. Więcej natomiast można powiedzieć o założeniach *trionfi* w odniesieniu do wspomnianego tekstu Paprockiego. Postaci mitologii rzymskiej kolejno odśpiewują bądź recytują swoje pochwały przed powracającym ze zwycięskiej kampanii królem, co przywodzić może na myśl najprostszą formę teatralną. Pomysł ujęcia pochwały w koncepcji scenicznej Paprocki realizuje również, podając w podtytułach poszczególnych części, a także w środku pieśni, informacje mogące stanowić wskazówki do odgrywanych scen, jak np. „A naprzód chodziły po pałacu, szukając i zaglądając, a śpiewały tymi słowy” (*Triumpf* 5) lub „Po tym dośpiewawszy, jedna z nich mówiła te słowa” (*Triumpf* 5.3) – a także rekwizytów: „Luna, która od Lodwika króla polskiego i węgierskiego, oddawając dwoje *sceptrum* i dwie złote jabłce, przyszedszy przez obłok ciemnożółty, mówiła do króla te słowa” (*Triumpf* 6.5). Fragmenty o takim charakterze zostały w tekście wyróżnione graficznie przez poprzedzenie danego wersu znakiem dłoni ze wskazującym palcem skierowanym w jego stronę (☞). *Triumpf satyrów leśnych* kończy pieśń na kształt *exodos*, wedle której: „Stanąwszy wszyscy w grumadzie, śpiewali przed królem te słowa, a za tym wyszli precz” (*Triumpf* 7).

Nie odnaleziono przesłanek świadczących o faktycznym wystawieniu inscenizacji na podstawie *Triumfu satyrów leśnych* przed Batorym, a wydanie go niemalże rok po rozejmie wskazuje na spóźnienie się Paprockiego z pochwalnym powitaniem powracających z wojny królewskich pocztów. Wiemy natomiast, że napisane przez Kochanowskiego w podobnej konwencji renesansowego „tryumfu” *Pan Zamchanus* i *Dryas Zamchana* wbrew pierwotnym założeniom zostały jedynie odśpiewane przed monarchą 8 maja 1578 r. Plan pełnej inscenizacji zaprojektowany przez Kochanowskiego nie doszedł do skutku ze względu na wcześniejszy przyjazd Batorego do Zamchu (Nowak-Dłużewski, 1969, s. 165). Aspekty konstrukcyjne *Triumfu satyrów leśnych* wskazują jednoznacznie na zamiśl Paprockiego wynikający bezpośrednio z włoskiego *trionfi*. Podjęcie się stworzenia tego typu dzieła Nowak-Dłużewski określa mianem „formalistycznego eksperymentu literackiego” ze strony „moralistyczno-dydaktycznego” Paprockiego (Nowak-Dłużewski, 1969, s. 123).

Wątpliwości nie budzi to, że *Triumpf satyrów leśnych* pisany były w formie podarku z okazji nadejścia Nowego Roku, o czym świadczy m.in. data wydania – ukazał się on w grudniu. Informację o takim, a nie innym przeznaczeniu znaleźć można także w samym tekście: „Dawając to po kolędzie” (*Triumpf* 7, w. 13). W tym przypadku nie mamy do czynienia z całym cyklem typu „Kolęda, Nowe Lato i Szczodry Dzień” (Kuran, 2014, s. 32), lecz z pojedynczym utworem będącym podarkiem dla Batorego, co potwierdzają życzenia sformułowane dla króla przez gromadę w ostatniej pieśni.

Triumpf satyrów leśnych skonstruowany został według schematu ówczesnej praktyki pisarskiej i wydawniczej (Koczur-Lejk, 2018, s. 68). Część zasadniczą utworów Paprocki poprzedził następującymi elementami konstrukcyjnymi: wierszem „na herb” wraz z jego graficznym wyobrażeniem, listem dedykacyjnym, a także dodatkową wierszowaną przedmową *Do czytelnika*.

W myśl renesansowego powrotu do antyku Paprocki osadza swój utwór w konwencji mitologicznej, jednocześnie czyniąc miejscem i czasem akcji współczesne mu realia. Na powitanie króla z nieba schodzą bóstwa znane z mitologii rzymskiej, które w przeciwieństwie do greckich nieczęsto odwiedzały ziemię, co świadczyć może o jeszcze większym zaszczyście spotykającym Batorego.

Motywyem zdecydowanie wybijającym się na pierwszy plan utworu jest obraz wojny. Paprocki sam jako uczestnik wyprawy gdańskiej z 1577 r. (Dworzaczek, 1980, s. 178) był w stanie plastycznie i drobniawo oddać realia wojenne. Opisy przebiegu kampanii szczegółowo przedstawione w liście dedykacyjnym i w bardziej poetycko-metaforyczny sposób w tekstach pieśni dominują w *Triumfie satyrów leśnych*.

Paprocki posługiwał się zwrotami i metaforami będącymi wówczas w obiegu i funkcjonującymi także w innych tekstach epoki, jak m.in. zwrotu „zetrzeć rogi” (*Triumpf* 4, w. 50) w znaczeniu „poskromić kogoś” użył w *Jezdzie do Moskwy* Jan Kochanowski w formie „I róg [...] przyłomić” (Kochanowski, 2018, s. 262) czy też „Lecieć jako snopie” (*Triumpf* 6.6, w. 45). Tego ostatniego do opisu walk Turków z Wołochami użył w *Kronice polskiej* również Marcin Bielski (1856, s. 1354).

Po przyjrzeniu się tekstowi *Triumfu satyrów leśnych* należy stwierdzić, że Bartłomiej Paprocki był świadom wszelkich zasad tworzenia tekstów panegirycznych oraz znał niezbędne narzędzia retoryczne. Autor zastosował niemalże wszystkie z wymienianych przez Krzysztofa Obremskiego w książce o sztuce postaciowania dźwigni panegirycznych (Obremski, 2003).

Pierwszą z nich, wywodzącą się jeszcze z zasad stosowanych przez antycznych retorów, Paprocki umieścił już na kartach otwierających utwór. Praktyka ta polegała na wstępnym zjednaniu sobie adresata (bądź słuchaczy/czytelników), co prowadzić miało do życzliwego usposobienia, a w konsekwencji również do otwartej postawy na podane w dalszej części utworu perswazyjne argumenty potwierdzające wspaniałość wysławianej osoby (Obremski, 2003, s. 43). Środkiem ku temu prowadzącym było zazwyczaj udowodnienie osobistej modestii autora. Przesłanie oparte na laudacyjnej topice skromności autor formułuje w liście dedykacyjnym dla Filona Kmity Czarnobyłskiego. Paprocki uzasadnia napisanie tekstu chęcią okazania wdzięczności za dokonania króla na rzecz państwa. Jest on świadomy, że inni poeci dalece więcej mogą oferować swoimi utworami pochwalnymi, on sam nie specjalizował się bowiem w tej formie. Jednak niepohamowana chęć uczynienia królowi podarku w postaci utworu przemawia za szczerością intencji poety:

z teg<o> się ja namniejszy sługa i poddany wierny jego radując, ustawicznie Panu Bogu za to dziękuję, o szczęśliwe a długie jemu panowanie Pana Boga wszechmogącego proszę i z osobą swej wierszem takim, jaki natura a uprzejma chęć przeciwko królowi Panu memu sprawiła śpiewam, pobudzając na to insze, aby oni jako uczeni, mnie prostakowi zawiśni będąc, swymi ozdobnymi rytmy imię i sprawy jego jaśniej opowiedali.

(*Triumpf* 2, z. 4)

Paprocki nie poprzestaje jedynie na udowodnieniu własnej skromności i posuwa się w tym zabiegu o krok dalej. Ze swojego „niekształtnego wiersza” (*Triumpf* 3, w. 8) tłumaczyć się będą również sami bohaterowie utworu. W części zatytułowanej *Do czytelnika* autor przedstawia sytuację, w której rozmówca naśmiewa się z braku umiejętności krasomówczych całego pocztu postaci mitologicznych zmierzającego na powitanie królewskiego orszaku – „przymawiając im około wymowy” (*Triumpf* 3, w. 5). W ramach kontrargumentu antyczne bóstwa odpierają zarzuty przechodnia, przywołując trzy łacińskie sentencje, na co ten odpowiada z pokorą:

„I ty racz ich zaniechać, boć także nałają,
 Jako się nauczyli, niechaj co chcą bają”.
 (*Triumpf* 3, w. 14–15)

Zabieg samoponiżenia, któremu Paprocki poddał siebie (jako poetę) oraz swoje postaci, obliuguje audytorium do spojrzenia łaskawszym okiem na wszelkie potknięcia w tekście, a także, co ważniejsze, wynosi jeszcze wyżej adresata pochwały.

Kolejnym zastosowanym przez autora elementem dźwigni panegirycznej, obok wywyższającej siły poniżenia, jest szeroko pojęta amplifikacja. W kategorii tej znajdują się wszelkie wartościujące porównania, przeciwstawienia, stopniowania, a także powtórzenia i wylczenia (Obremski, 2003, s. 23). Paprocki zastosował rozbudowany system porównań. Najczęściej używane przez autora mają na celu wywyższenie króla przez zrównanie go z innym wybitnym wodzem bądź uruchamiają mechanizm przewyższenia, stawiając Batorego ponad postacią, do której został przyrównany. Schemat ten funkcjonuje również w drugą stronę. W celu obrazowego potępienia wrogiej strony konfliktu Paprocki porównuje cara Iwana IV Groźnego oraz jego armię do innych historycznych wojowników niecieszących się sławą czy uznaniem⁷. Poniżenie przeciwnika wpływa na jeszcze mocniejsze wyniesienie Batorego i jego wojsk.

Szczególnie istotne ze względu na stopień wywyższenia Batorego wydaje się porównanie, które Paprocki nakreślił w pieśni Jowisza. W swojej szlachetności i prawości monarsze ma być podobny król Węgier Władysław I Święty (ok. 1040/1048–1095):

Od Mieczysława wnuka, prawnuka Chabrego,
 Króla wszelaką cnotą tobie podobnego.
 (*Triumpf* 6.4, w. 13–14)

Władca ten był synem węgierskiego króla Beli I oraz nieznaną z imienia córką Mieszka II Lambert (990–1034), a co za tym idzie także prawnukiem Bolesława I Chrobrego (967–1025). Wyjątkowość przyrównania cnót Batorego do Władysława I Świętego leży w tym, że węgierski monarcha w 1192 r. został kanonizowany i czczony jest jako święty w Kościele katolickim. Zestawienie tych postaci wynosi apoteozę Batorego do możliwie najwyższego poziomu. Zrównanie z osobą świętą stawia króla ponad wszystkimi – zaraz poniżej Boga – i nadaje status nadludzki.

Paprocki wykorzystuje w swoim utworze także mechanizm dźwigni panegirycznej, który nazwać można swoistą geografią (Obremski, 2003, s. 92). Polega ona na postawieniu Stefana Batorego oraz jego państwa w centrum świata i wykazaniu bezkresu sławy. Towarzyszący swojej geografii mechanizm przewyższenia stawiający Koronę Polską ponad innymi krajami wiąże się również z przedstawieniem wspaniałości rodów i dynastii świadczących o państwie (Obremski, 2003, s. 92–93). Zabieg ten widoczny jest w utworze, w którym to „Siedm planet zatym od wszystkich monarchów i królów polskich, począwszy od Lecha, aż do Henryka

⁷ Satyr groźby cara przyrównał do wydarzenia, w którym to król Epiru Pyrrus (319–272 p.n.e.) miał zainicjować konflikt ze znacznie silniejszą Spartą. Jednoznaczna kompromitacja Pyrrusa zestawiona została z groźbami płynącymi ze strony moskiewskiej, które wywoływać miały nie mniejszą drwinę.

Francuza, z wielką uczciwością i układnością witały, pokoju abo przymierza na wieczne czasy żądały” (*Triumf* 6 tytuł). Bóstwa mitologiczne posłane do Batorego przez dawnych władców polskich podkreślają walory wszystkich królów przy jednoczesnym wskazaniu na prymat ówczasie panującego. Chwył wykorzystany przez Paprockiego ma na celu udowodnienie, że wszelkie zalety byłych władców łączą się w postaci jednego Batorego (Obremski, 2003, s. 93). Sami dawni monarchowie są dumni z takiego następcy tronu i nie szczędzą mu pochwał dostarczanych przez boskich posłańców.

Oprócz zasłużonych władców o świetności państwa świadczyć mogą różne rody szlacheckie. Zamiłowanie Paprockiego do heraldyki doskonale widoczne jest w *Triumfie satyrów leśnych*. W czasie, gdy poeta pracował nad *Triumfem*, od wydania *Gniazda cnoty* minęły już cztery lata, a obszerna wiedza na temat szlacheckich klejnotów musiała być w autorze wówczas mocno ugruntowana. Heraldyk, wkładając w usta Saturna pochwałę narodu polskiego, wymienia zasłużone dla kraju rody szlacheckie. W utworze przedstawia ponad 100 herbów, dzieląc je na dwie kategorie sygnalizowane w marginaliach: „*Familiae* polskie własne” (*Triumf* 6.1, w. 15 marg.) oraz „Przychodniów z różnych krain” (*Triumf* 6.1, w. 37). Większość wymieniona zostaje jedynie z nazwy, części autor przypisuje pojedyncze słowa pochwały. W dwóch przypadkach Paprocki pokusił się również o wskazanie zasłużonego przedstawiciela rodu, zapisując w marginaliach Krzysztofa Warszawickiego (Warszewicki) herbu Kuszaba oraz współczesnego mu pisarza Jana Kochanowskiego „ozdobnej wymowy, / Którego żaden z bogów nie celuje słowy” (*Triumf* 6.1, w. 49–50) herbu Korwin. Paprocki cenił czarnoleskiego poetę, nazywając go w swoim herbarzu (*Gniazdo cnoty*) „ojcem języka polskiego” (Paprocki, 1578, s. 1058).

Mimo zamiłowania do heraldyki, a co za tym idzie do szeroko pojętej historii (o czym świadczyć mogą liczne cytaty i nawiązania do tekstów starożytnych historyków zamieszczone w marginaliach⁸), Wacław Aleksander Maciejowski w *Piśmiennictwie polskim* zarzuca Paprockiemu nieznaną losów Polski oraz dziejów starożytnych, wskazując na przykłady nieścisłości w *Triumfie satyrów leśnych*: „Powiada (w przedmowie do *Tryumfu*), że Bolesław Chrobry wszystkie niegdyś księżęta ruskie zhołdował Polsce. I w dziejach starożytnych nie raz się potknął. Mówi, że Pyrrhus chciał być z wojskiem swym srogi Lacedemonom” (Maciejowski, 1851, s. 587). Polemizować można jednak z podanymi przez niego przykładami. Plutarch w dziele *Powiedzenia królów i wodzów*, do którego Paprocki niejednokrotnie odwoływał się w marginaliach *Triumfu satyrów leśnych*, pisze: „[Pyrrus] przeniósł działania wojenne na Peloponez i wdał się w konflikt ze Spartą” (Plutarch, 2006, s. 73) – co wskazuje na to, że król Epiru walczył z Lacedemonem (czyli Spartą). Inaczej nieco można spojrzeć na drugi z podanych przez Maciejowskiego przykładów, dopatrując się w nim zamierzonego zabiegu panegirycznego.

Nie do końca trafne przykłady badacza nie przekreślają jednakowoż słuszności postawionej tezy. *Triumf satyrów leśnych* niejednokrotnie daje możliwość wytknięcia Paprockiemu potknięć w materii historii starożytnej, np. przy kreśleniu obrazu bitwy pod Platejami (479 r. p.n.e.) między Persją a Spartą i Atenami, gdzie autor pisze, jakoby to Medowie zdobyli wówczas sławę, „gdy

⁸ Włodzimierz Dworzaczek w artykule hasłowym na temat Paprockiego w *Polskim słowniku biograficznym* zarzuca mu, że „[z]e źródłami obchodził się bezceremonialnie”, często przeinaczając i fałszując informacje (zob. Dworzaczek, 1980, s. 179).

we krwi perskiej szable swe maczali” (*Triumpf* 6.7, w. 13). Taki układ sił przeczy faktom historycznym mówiącym, że Medowie wchodzili w skład armii perskiej, będąc już wówczas państwem całkowicie zależnym od Imperium Perskiego. W innym miejscu Paprocki przywołuje postać niezidentyfikowanego Memmijusza w miejsce Lukullusa (117–56 p.n.e.), przypisując mu dowództwo w zwycięskiej wojnie z Mitrydatesem VI Eupatorem (132–63 p.n.e.), królem Pontu oraz jego zięciem Tigranem II Wielkim (138–56 p.n.e.), królem Armenii.

Powracając jeszcze do przykładu Maciejowskiego odnoszącego się do Bolesława Chrobrego, można w tym miejscu podjąć rozważania na temat kolejnej z dźwigni panegirycznego postaciowania według Krzysztofa Obremskiego – mianowicie „siły faktotwórczej” (Obremski, 2003, s. 30). Zabieg ten wiąże się z pewną swobodą autora w kształtowaniu faktów. To jego wyobrażenie determinuje późniejszą interpretację wydarzeń historycznych przez czytelników, a owa interpretacja czyni z nich właśnie „siłę faktotwórczą” (Obremski, 2003, s. 30). Dzieje historyczne, tak jak cała pozostała materia w utworze poetyckim, poddane zostają obróbce pisarza, a w kontekście formułowania pochwał zabieg polegający na uwydatnianiu zasług i przemilczeniu niewygodnych aspektów jest czymś powszechnym. Paprocki, pisząc o hołdzie ksiąząt ruskich, miał zapewne na myśli zwycięską wyprawę kijowską Chrobrego z 1018 r.

O świadomym użyciu mechanizmu „siły faktotwórczej” świadczyć może przykład wspomnianych w *Triumfie satyrów leśnych* m.in. Wielkich Łuk. Tereny zdobyte podczas trwającego od 1 do 5 września 1580 r. oblężenia twierdzy zostały ostatecznie zwrócone Carstwu Moskiewskiemu na mocy rozejmu podpisanego 15 stycznia 1582 r. w Jamie Zapolskim. To samo tyczy się terenów Zawołoczy czy Newelu (Kupisz, 2006, s. 199), których podbicie opiewa Paprocki. Pisząc swój utwór dopiero w grudniu 1582 r. z pewnością świadomy był warunków rozejmu mówiących o zwrocie podbitych ziem, jednak w tekście pochwały nie odniósł się do tego w żaden sposób. To niedopowiedzenie wpływa na interpretację, dając czytelnikowi jedynie sygnał o sprawnym przejęciu terenów bez zdecydowanie mniej pozytywnej informacji o ich ostatecznym oddaniu. Autor przemilcza więc kwestie, które mogłyby skutkować umniejszeniem chwały.

Apoteoza Batorego, choć skupiona szczególnie na poszerzeniu przez niego terytorium kraju, nie ogranicza się wyłącznie do tego. Zaraz obok czynów władcy mitologiczne bóstwa chwalą także samego króla ze wszystkimi jego przymiotami.

O tym, że król przedkłada wyższe wartości nad dobra materialne, świadczą również słowa satyra. „Śmiałe a mężne serce” (*Triumpf* 4, w. 57) skłania króla ku czynom moralnie dobrym, w przeciwieństwie do Moskwinów, którym obce jest pojęcie cnoty. Batory swoją postawą miał pokazać wrogowi, że sukces militarny staje się udziałem strony reprezentującej dobro, niezależnie od bogactw i liczebności wojsk:

Dając wieńce za pokłon jak Panu mężnemu,
Któryś Moskwinowi dał to znać sprośnemu,
Że nie w wielkości srebra, nie w wielkości złota
Ani w wielkości wojska ma kochanie cnota.
Śmiałe a mężne serca u niej przodek mają,
Tym samym na jej dworze tylko miejsca dają.
(*Triumpf* 4, w. 53–58)

Ostatecznym dowodem potwierdzającym świetność króla jest myśl, którą w swoim wystąpieniu formułuje Saturnus. Staroitalskie bóstwo nawiązuje do wolnej elekcji, która doprowadziła Batorego na tron Rzeczypospolitej. Nie objął on władzy po przodkach na mocy dziedziczenia, lecz został obrany na ten zaszczytny urząd ze względu na swoje zalety, sposób postępowania i postawę moralną. Szlachta podburzona przez Jana Zamojskiego podczas elekcji na polach pod wsią Wola sprzeciwiła się stanowisku Senatu popierającego kandydaturę cesarza Maksymiliana II Habsburga. Ostatecznie doprowadziło to do osadzenia na tronie Anny Jagiellonki, której wydanie za mąż za Stefana Batorego przyczyniło się do powierzenia mu korony. Paprocki, kierując uwagę na przymioty króla, które przesądziły o wybraniu go na tron, w pośredni sposób czyni również pochwałę nieomyślności szlachty i trafności jej wyboru:

Iż królem się urodzić nie masz nic sławnego,
Wielka, kogo obiorą dla zacnych spraw jego.
(*Triumf* 6.1, w. 73–74)

Nieograniczone w przestrzeni i czasie zestawienie Batorego z zasłużonymi władcami świata spełnia warunek skuteczności panegirycznej perswazji. Unaoczniające wielkość czynów porównania mieszczą się w pochwalnej sztuce obrazowania (Obremski, 2003, s. 121). Także przywoływane często przez Paprockiego za Plutarchem myśli dawnych wodzów mogą sprawiać na czytelniku wrażenie, jakby zostały przez nich wypowiedziane z intencją opisu Batorego. Autor posłużył się również narzędziami retorycznymi w portretowaniu postaci monarchy i jego wroga, w tym m.in. chwalać i ganiać „*ex animo, i.e. ex virtutibus (vitiis) circa res gestas*» ze względu na znamiona charakteru, tj. cnoty (występki) odnoszące się do czynów wojennych», a także „*probando laudem [...] ex iudiciis hominum vel Dei*» chwalać wedle sądów ludzkich lub boskich» (Lausberg, 2002, s. 138) – w odniesieniu do Batorego. Przewyższenia, nagromadzenia nazw podbitych terenów i zasłużonych dla Rzeczypospolitej herbownych oraz inne zastosowane przez Paprockiego mechanizmy panegiryczne sprawiają, że *Triumf satyrów leśnych* spełnia zadania poezji pochwalnej, w tym także okolicznościowej poezji politycznej. Eksperyment Paprockiego z ujęciem pochwały w formę włoskiego *tronfi* wyróżnia zaś jego utwory na tle innych tekstów o charakterze panegirycznym.

Druga połowa XVI w. była czasem względnej stabilizacji procesu kształtowania się polskiego języka literackiego, w tym piśmiennych norm językowych (Walczak, 1994, s. 47). List dedykacyjny *Triumfu satyrów leśnych* jest świadectwem rozbudowanej warstwy zwrotów grzecznościowych oraz kultu urzędu (widocznych szczególnie w formach salutacji i subskrypcji) – elementów ówczesnej etykiety szlacheckiej. Paprocki poza sprostaniem formalnym elementom ówczesnej praktyki pisarskiej nie zaniedbał warstwy stylistycznej utworów. Niemalże każda z pieśni *Triumfu satyrów leśnych* napisana została trzynastozgłoskowcem, z wyjątkiem tej odśpiewanej przez syreny oraz końcowego wystąpienia gromady. Poeta w każdej z pieśni zastosował układ rymów aabb (z nielicznymi odstępstwami).

Wiek XVI dawał znaczną możliwość mnożenia drukowanych tekstów. Głównym ośrodkiem, w którym wówczas w Polsce drukarstwo rozwijało się najprężniej, był Kraków. Tamtejsze oficyny konkurowały ze sobą i zabiegały o czytelników, co bezpośrednio przekładało się na kształtowanie polskiej grafii. To redaktorzy, korektorzy, a czasem także zecerzy mieli ostateczny wpływ na kształt publikowanego tekstu. Zabiegi mające na celu uprzywilejowanie czytelnikowi druku skutkowało ustanowieniem norm i zwyczajów językowych (Lisowski, 2010, s. 126). Wydawcy prześcigali się w pomysłach, dołączając do druków traktaty ortograficzne (jak np. *Ortografia polska* z 1551 r. autorstwa Stanisława Murzynowskiego – stanowiąca dodatek do przekładu Nowego Testamentu, czy *Nowy charakter polski* Jana Januszowskiego z 1594 r.) drukowane w oficynie Hieronima Wietora (Lisowski, 2010, s. 128).

Triumf satyrów leśnych ukazał się w oficynie Macieja Garwolczyka (zm. ok. 1592). Za największe przedsięwzięcie drukarza uznaje się wydanie *Herbów rycerstwa polskiego* Paprockiego w 1584 r. Klocki drzeworytowe, którymi licznie ozdobiono herbarz, wypożyczone zostały z tłoczni Piotrkowczyka⁹ i Wietora. Dzieło liczące 191 arkuszy, zadedykowane zostało królowi Stefanowi Batoremu (Kawecka-Gryczowa, 1982, s. 41). Drukarnia Garwolczyka poza *Herbami rycerstwa polskiego* oraz *Triumfem satyrów leśnych* wydała także w 1579 r. jeszcze jedno dzieło Paprockiego – *Senator* – zawierające tłumaczenie utworu autorstwa Hiszpana Fadrique’a Furia Cerioli (Okopień, 2002, s. 161).

Drzeworyty przedstawiające postaci mitologicznych bogów w *Triumfie satyrów leśnych* wykonane zostały w tej samej estetyce co wizerunki muz z *Wesela bogiń*. Elementem łączącym jest wieniec laurowy towarzyszący niemalże każdej postaci (detalu tego nie zawiera jedynie drzeworyt przedstawiający Lunę w *Triumfie satyrów leśnych*). Podobieństwo ilustracji obydwu utworów pozwala postawić hipotezę przypisującą im jednego autora (Kawecka-Gryczowa, 1982, s. 163). Niestety dotychczas nie ustalono jego nazwiska.

Ilustracje i ornamenty, które w przybliżeniu zajmują niemalże 40% powierzchni kart utworu, pełnią przede wszystkim funkcję dekoracyjną. Elementy ozdobne uatrakcyjniają proces czytania, a także świadczą o kunszcie typograficznym wydawcy, co przekładać się mogło na bezpośredni zysk wynikający z liczby sprzedanych egzemplarzy. Biorąc pod uwagę sceniczny charakter gatunku włoskiego *trionfi*, w ilustracjach moglibyśmy doszukiwać się również przydatnych wskazówek dotyczących charakterystyki aktorów.

⁹ W drukarni Andrzeja Piotrkowczyka (ok. 1555–1620) Paprocki wydał *Wesele bogiń*. Piotrkowczyk, dbając o dekoracyjną stronę wychodzących z jego oficyny druków, skupował klocki drzeworytowe z innych krakowskich warsztatów, w tym np. od Unglera, Hallera, Andrysowica i Wirzbięty (Okopień, 2002, s. 141). O tym, że drzeworyty były przekazywane między wydawcami, świadczy wiele druków ozdobionych ilustracjami, które oglądać możemy w *Weselu bogiń* Paprockiego. Te same wizerunki muz zdobią m.in. utwór Mateusza Buczkowskiego *Androthesia...* wydany w Krakowie w 1619 r. przez Bazylego Skalskiego, *Epithalamium na wesele J.M Pana Stanisława Dębińskiego...* Stanisława Chłapowskiego w drukarni Łazarzowej w 1601 r., czy utwór Jana Jurkowskiego *Lutnia na wesele...*, który opublikowano w 1605 r. także w Krakowie (bez wskazania drukarza) (Bednarska, 1994, s. 199–204). Niemal pewność możemy mieć odnośnie do pochodzenia drzeworytu zdobiącego kartę tytułową *Wesela bogiń*. Niemalże identyczny ornament kartuszowo-zwijany (rollwerk) okalający frazę „VESELE BOGIN” zdobi również *Zwierzyniec* Mikołaja Reja (wyd. pierwsze z 1562 r. i 1574 r.) drukowany w oficynie Wirzbięty. Niezauważalne na pierwszy rzut oka szczególnie różniące drzeworyty być może świadczą o wprowadzonych na klocku poprawkach bądź stworzeniu nowych klocków na ich wzór.

Opis źródeł

Przedmiotem edycji jest utwór pochwalny Bartłomieja Paprockiego:

Triumf satyrów leśnych, syren wodnych, planet niebieskich z szczęśliwego zwrócenia króla polskiego Stefana do państw jego z wojny moskiewskiej w roku 1582 wydany, który ukazał się w 1582 r. w drukarni Macieja Garwolczyka w Krakowie. W celu restytucji tekstu korzystano z dwóch egzemplarzy:

A – 4°, 15 k., sygn.: A²–A⁴, B–D⁴, egzemplarz jest zdefektowany, brak k. tytułowej oraz wiersza *na klejnot*, Biblioteka Kórnicka PAN, sygn. Cim.Qu.2639.

B – 4°, 14 k., sygn.: []², B–D⁴, egzemplarz jest zdefektowany, brak listu dedykacyjnego, Biblioteka Narodowa, sygn. SD XVI.Qu.II. Egzemplarz posiada pieczęć „Z Biblioteki Ordynacji Zamoyskiej roku 1815” z herbem Jelita.

Z uwagi na mechaniczne uszkodzenia obu egzemplarzy, sporządzając transkrypcję, posłużono się fragmentem przedruku listu dedykacyjnego zamieszczonego w *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera (1912, s. 76–77) oraz wiersza *na klejnot* cytowanego w *Historii literatury polskiej* Kazimierza Wójcickiego (Wójcicki, 1859, s. 284).

Zasady transkrypcji

W edycji przyjęto następujące zasady:

Układ tekstu i glos marginesowych pochodzi od wydawcy. Będące integralną częścią starego druku ilustracje postaci mitologicznych reproduujemy zgodnie z ich lokalizacją w podstawie wydania (nie dotyczy to winiet).

Uwspółcześniamy przestankowanie zgodnie z dzisiejszymi zasadami.

Abrewiacje rozwiązujemy bez oznaczenia, np. *niekształtne*^o → *niekształtne*.

Wyrazy napisane w zabytku przy pomocy skrótów rozwijamy w nawiasie kwadratowym w pełnym brzmieniu i czcionką tekstową, np. W. M. → W[aszej] M[iłości].

Wielkie i małe litery piszemy według obowiązujących dziś przepisów, respektujemy jednak użycie wielkich liter w zabytkach odbiegające od tej normy, jeśli pełnią one wyraźną funkcję emocjonalną.

Pisownię łączną i rozdzielną wyrazów modernizujemy według obecnie obowiązujących reguł, np. *niechęę* → *nie chęę*.

Pozostawiamy oboczności leksykalne, nie biorąc pod uwagę ich genezy, np. *Lodwika* || *Ludwika*, *onij* || *onej*.

Nie zachowujemy oznaczenia samogłoski pochylonej *á* jako *a*, np. *tám* → *tam*.

Pochylone *é* zachowujemy jedynie w pozycji rymowej: *obłoki* // *szerokéj*.

Pochylone *o* wprowadzamy wszędzie tam, gdzie występuje ono dzisiaj, np. *Krola* → *Króla*, *Ktorym* → *Którym*, *połnocnych* → *północnych*.

Zgodnie z dzisiejszą normą porządkujemy zapis głosek *i*, *j*, *y*, np. *przimawiał* → *przymawiał*. W wyrazach pochodzenia obcego *i*, *y* rozszerzamy, jeśli występowały w grupach samogłoskowych, np. *daryuszowego* → *daryjuszowego*, *Merkuriusz* → *Merkuryjusz*.

Samogłoski nosowe zapisujemy według dzisiejszej normy jako *ą*, *ę*, np. *Stad* → *Stąd*.

Uwspółcześniamy pisownię spółgłosek dźwięcznych i bezdźwięcznych, np. *rofpowiedz* → *rozpowiedz*. Za wyjątkiem świadectw bezdźwięczności motywowanej etymologicznie, np. *ła-bęcich*.

Twardość i miękkość oznaczamy zgodnie z normą współczesną, np. *ludziom* → *ludziom*. Zachowujemy zapis potwierdzający twardą wymowę słowa *sprosnny*.

Podwojenia spółgłosek zapisujemy zgodnie z dzisiejszą normą, odstępując od tej zasady w przypadku form o charakterze rodzimym, np. w wyrazie *ossoba* (zachowano wahania form *ossoba* || *osoba*), *Białły*.

Długie *f* transkrybujemy jako *s*, *z* lub *ś*, np. *Bofmy* → *Bośmy*, zaś znak *ß* jako *sz* np. *ßumem* → *szumem*.

Zapis szeregów *s*, *ś*, *sz*, a także *c*, *ć*, *cz* oraz *z*, *ź*, *ż* uwspółcześniamy, np. *szedziwego* → *sędziwego*. Zasada nie dotyczy końcówek patronimicznych.

Grupy spółgłoskowe *śrz*, *źrz* zapisujemy zgodnie z zabytkiem, np. *ujźrzał*.

Respektujemy uproszczenia grup spółgłoskowych, np. *wszytkie*.

Zachowujemy zapis świadczący o wymowie upraszczającej, np. *namniej*, *mieścu*, jak również nie modernizujemy dawnych form stopnia najwyższego, np. *nawyższego*.

Wprowadzamy znaki diakrytyczne w transkrypcji majuskuły szwabachy, np. *Ze* → *Že*.

Zachowujemy dawne formy fleksyjne, np. *pany*.

Modyfikujemy pisownię wyrazów obcego pochodzenia np. *Collegami* → *kolegami*, *Pyrrhusa* → *Pyrrusa*.

Ortografię glos łacińskich modernizujemy zgodnie z obecnie obowiązującymi zasadami.

Literę *h* po *t* w wyrazach rodzimych i spolszczonych opuszczamy, np. *thak* → *tak*.

Zachowujemy formy typu *ts*, np. *Egiptskiego*.

Literę *g* opuszczamy w przypadku, gdy oznacza ona prejotację śródgłoskowej głoski *i*, np. *kraginie* → *krainie*.

Zachowujemy zapis *planet* oraz wahanie *planet* || *planet*.

Zachowujemy dawne formy pisowni nazw własnych, np. *Chabrego*, *Czeszyn*, *Niestr*.

Nie ingerujemy w dawne formy: *ocieć*, *miedzy*, *barzo*.

Aparat krytyczny

z. 3 *pohołdowa<t> <pol>skich [...] pierwszeg<o> [...] S<tefana>* – uzupełnienie wydawcy, w podstawie uszkodzona karta

z. 4 *teg<o>* – uzupełnienie wydawcy, w podstawie uszkodzona karta

z. 8 *<prz>ystojnie* – uzupełnienie wydawcy, w podstawie uszkodzona karta

z. 10 *<Wasza Miłość> [...] <s>ławę [...] wiel<kie> <p>oczty* – uzupełnienie wydawcy, w podstawie uszkodzona karta

z. 11 *<gd> [...] <prz>należące [...] <tyl>ko [...] <na> d<ru>gim [...] <pu>sz<c>zy [...] wszy-<tki> <n>a* – uzupełnienie wydawcy, w podstawie uszkodzona karta

z. 12 *<trz>eci [...] <m>iasto* – uzupełnienie wydawcy, w podstawie uszkodzona karta

z. 13 *<gd>yś* – uzupełnienie wydawcy, w podstawie uszkodzona karta

z. 14 *nasy<ła>ł* – uzupełnienie wydawcy, w podstawie uszkodzona karta

z. 17 <m>iał – uzupełnienie wydawcy, w podstawie uszkodzona karta

z. 22 <widząc> – uzupełnienie wydawcy, w podstawie uszkodzona karta

Triumf 6

Przypadek omyłkowego użycia przez zecera czcionek *u* i *n* poprawiono bez zaznaczania:

Francnza → *Francuza*

Triumf 6.1

w. 32 *Obłok* → <Hołobok> – poprawka wydawcy

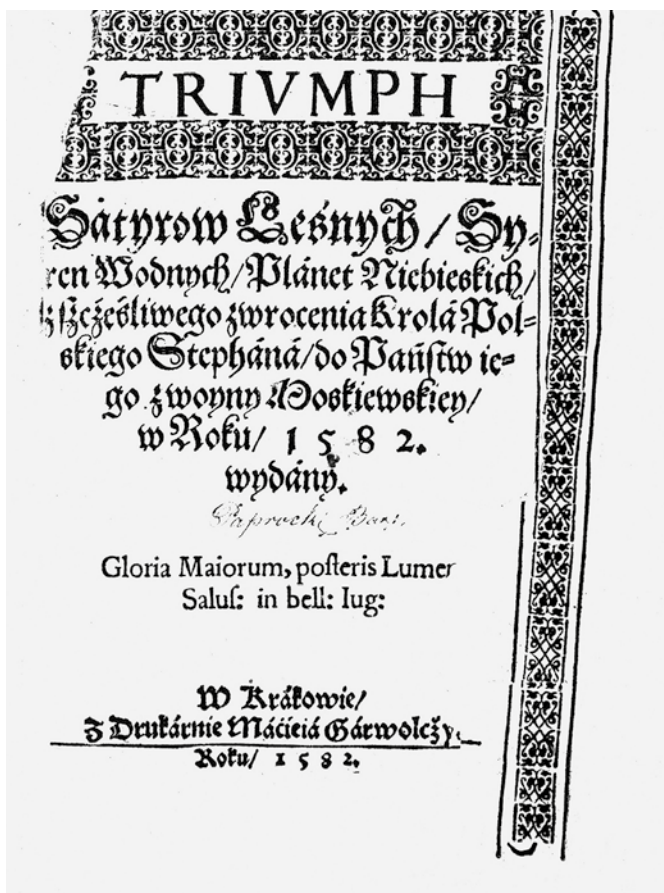
Triumf 6.4

w. 34 *na* → <w> – poprawka wydawcy

Triumf 6.6

w. 36 *znac<z>nego* – poprawka wydawcy

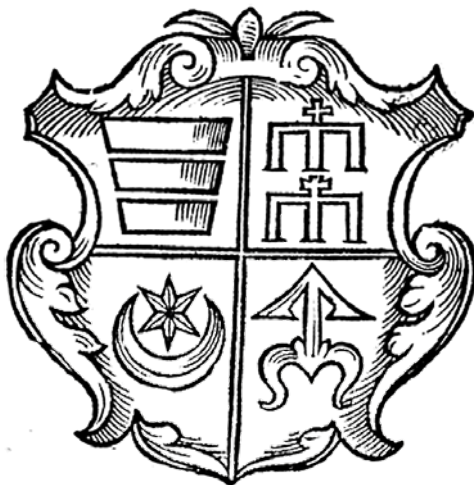
w. 53 *Każimierz* → *Kaźmierz* – poprawka wydawcy

Triumf satyrów leśnych, syren wodnych, planet
niebieskich z szczęśliwego zwrócenia króla
polskiego Stefana do państw jego z wojny
moskiewskiej w roku 1582 wydany

*Gloria Maiorum, posteris Lumen
Salus[tiusz] in Bell[o] Jug[urthino]*

[1.] Na klejnoty należąc<e> Jego Miłości Panu, Panu Filonowi Kmic<ie>
Czarnobylskiemu wojewodzie smoleńskiemu, orszańskiemu, etc. etc. staroście

- Obacz<yw>szy te piątka, musi przyznać każdy,
Że <w> domu tym ma miejsce męstwo wielkie zawždy,
Sto<pni>e, po których cnoty świętej dobiegano,
O<dr>owąż, co nim męstwo znacznie piętnowano,
5 Ch<orą>gwie, które z ręki wydarto pogańskich,
Miesiąc, gwiazda świadczą być na wszem ji spraw^o Pańskich
A <tego> poprawują jawnie zacne sprawy^s,
<Że> Filon, Ajaks grecki drugi (w Litwie) prawy.

[2.] ¹Wielmożnemu Panu, Panu Filonowi Kmicie Czarnobyłskiemu wojewodzie smoleńskiemu, orszańskiemu etc. etc. staroście, memu Miłościwemu Panu, na wszem powolny^s sługa zdrowia z pociechami podług myśli na czasy niezamierzone życzy

²Jakom to W[aszej] M[iłości] swemu Miłościwemu Panu obiecał sam w owym kraju podług możliwości mej służyć, chęci swej ani obietnice w tym mienić nie chcę, tylko czasu oczekiwając na to godzę, abym umiał według hojnej łaski W[aszej] M[iłości] przystojnie okazać to powolnością^s swą, co by z posług moich mogło delektować osobę W[aszej] M[iłości] mego Miłościwego Pana, gdyż zawsze mam na myśli naukę Demokryta zacnego, który tak pisze i radzi: *Dum facult<as> adest reddere b>eneficia ne differas, nosti enim quam <mutabilis sit rerum> omnium status.* ³Przeto pomniąc na słowa jego, nie chciałem omieszkąć czasu przy tej okazji, która mi przypadła z tej pociechy i niewypowiedzianej radości, żeśmy oto króla pa<na i obrońcę na>szego oglądali dobrze zdrowego i z taką nieśmiertelną sławą z tej ekspedycyjej moskiewskiej, z której odniósł imię takie, że okrom^s Bolesława Chabrego, który był wszystkie księżęta sobie ruskie pohołodowa<ł> <pol>skich królów aż po Zygmunta pierwszeg<o> <...>niej słynąc do wieku naszego nie może: b <...>e z okolicznymi sąsiady Królestwa Polskiego <...> wszakoż z nich żaden państwa oderwanego o <...> znowu nigdy nie przyłączył, tak jako to od S<tefana> <...> króla wiecznej pamięci godnego mamy, za <...> ⁴<...> tylko ludzie onej krainy żywi, ale snadź i kość<...>ją za to dziękują, dlatego że po nich przykro^s tyrański<e> <...> nogi nie depcą, cieszą się z tego, że on *qui vincere solebat*, teraz sam jest *victus*; a sprosnie^s od onej powagi odgromion^s i z oną srogością wszechną pohańbion, z teg<o> się ja namniejszy sługa i poddany wierny jego radując, ustawicznie Panu Bogu za to dziękuję, o szczęśliwe a długie jemu panowanie Pana Boga wszechmogącego proszę i z osoby swej wierszem takim, jaki natura a uprzejma chęć przeciwko królowi Panu memu sprawiła, śpiewam, pobudzając na to insze, aby oni jako uczeni, mnie prostakowi zawiśni będąc, swymi ozdobnymi rytmy imię i sprawy^s jego jaśniej opowiedali^s. ⁵Ale iżeś też tam W[aszej] M[iłości] z nim w tych wszystkich potrzebach^s bywać raczył i osobliwie do wielu inszych z osobnymi pułki albo wojski od Jego K[rólewskiej] M[ości] bywałeś posyłał. ⁶Nie zapomnią znacznego^s męstwa W[aszej] M[iłości] mieśca te, na którycheś wiele krwie nieprzyjacielskiej wylał, czego pamięć wieczną poniesie zamek i miasto Starzyca, któreś ty popiołem zostawił; Moskwicina samego strwożywszy, gwałtownym ogniem w dalsze kąty zagnał, wsi mu popustoszywszy, ludziś nie mała na głowę poraził. ⁷Toż się Russie okwitej^s za sprawą twoją i od Kozaków, którzy byli pod sprawą W[aszej] M[iłości] dostało. ⁸Smolinsk, u któregoś acz nie ku myśli szczęście poznał, wszakoż wierno <...> prawdziwa i uprzejma chęć przeciwko <...> nie szwankowała, nie ma się z czego nie <...> cieszyć, chyba tak, jako zwykł w kącie <...> <prz>ystojnie się ciesząc z przyjacioły swymi, <...> rozrywki, osobę W[aszej] M[iłości] szczytać może. ⁹<...> wielu inszym sławnym mężom przed <...> niezmiernego szczęścia na nieprzyjacioły <...>ali też czasem i sobie przeciwne. ¹⁰A tak <Wasza Miłość> <...>onymi sławnymi i godnymi wiecznej <...>zami swymi, których żaden nad W[aszej] M[iłości] <...>om panom swym nie okazał; bo skoro <...> przyjaźń z Moskwicinem, więcej już niż od trzydzieści lat, gdyś był starostą na Ostrzu, miłując <s>ławę dobrą i ojczyznę swą, chowałeś przy sobie wiel<kie> <p>oczty ludzi rycerskich. ¹¹A naprzód w roku 1552,

<gd> Moskwin nasyłał zamki królewskie W[ielkiego] Ks[ięcia] L[itewskiego] <przy>należące z tym ludem, któryś miał przy sobie, dwa <tysi>ąca mu ludzi na wybór^s poraził, w tejs potrzeby^s <...> <tyl>ko dwóch sług swych utracił, którycheś się znacznie <na> d<ru>gim pułku moskiewskich ludzi pomścił, na onej <pu>sz<c>zy od Czerniechowa, gdy szli pod Kijów, boś wszy<tki> <n>a głowę poraził, jednegoś nie opuścił. ¹²Potym <...><trz>eci raz idąc z onej potrzeby^s, prosto pod Czerniechów <...> <m>iasto, zarażes go dobył i wybrawszy spalił. ¹³Czwarte, <gd>yś lud trafił on, który szedł na odsiecz do Czerniechowa, w którym był hetmanem mieścieski kniaź, mając pod sprawą Moskwy dwa tysiąca, a ty zaledwie sześćset, jednakeś go sprosnie^s na głowę poraził, iże sam zaledwie uciekł. ¹⁴Piąty raz, gdyś się jeszcze i tego mścił nad Moskwinem, że tak często lud swój na cię nasy<ła>ł, wysłałes Kozaki swe, mało im odpocząwszy od siewierskiej ziemi, ci co tam za szkody poczynili, nie tajno wielu ludziom, bo wsi wiele i miasteczek wybrawszy, wypalili, z korzyścią^s wielką do domu twego się wrócili. ¹⁵Szoste, gdyś z Kozaki biłogrockimi szedł pod Starodub, wojewodęś zamku onego z pięcią set ludu na głowę poraził. ¹⁶Nie mając jeszcze na tym dosyć, położyłes się koszem pod onym zamkiem, a posłałes zagony po włościach, którzy wsi wybrawszy, popalili. ¹⁷Siódme, gdyś z korzyścią odchodził, a za sobą <...> <m>iał pogonią Moskwy półczwarta tysiąca z zamku Poczopowa, nad którymi byli starszymi, Ciemkin, Wasil Iwanowicz i Wasil Wołk, wszytkiś na głowę poraził, kniaziaś Wołka zabił, Cimkiniaś poimał, którego potym za Dowojnę wojewodę połockiego odmieniono, a w tejs bitwie nie stracił tylko jednego Tatarzyna. ¹⁸Po tym w roku 1564 wielkoś szkodę uczynił temuż Moskwinowi w wojsku jego, którego było 60 000 tysięcy, a tyś był z małym poczem poslan pod on lud dla języka, gdzieś fortelem strwożył i odegnał ony ludzie, urwawszy obozu, luduś przedniejszego niemało poimał, za co odniósłszy pochwałę od hetmanów litewskich, byłes starszym zostawion nad wszystkim ludem królewskim. ¹⁹Ósmy raz, gdy już służba wyszła żołnierzom królewskim, szedłes pod Poczopów, a jakąś szkodę uczynił nieprzyjacielowi, miasto wybrawszy, spaliłes i całyś tydzień ziemię plundrował, potymes się do swoich z korzyścią wrócił. ²⁰Nie godzi się zamilczeć i onej sławnej posługi W[aszej] M[iłości], którąś ze czterema tysięcy ludzi żołnierskich wszedłszy w ziemię moskiewską, cały tydzień pod Smoleńskiem czynił, gdzieś pod miastem ludzi niemało poraził, na harcach wieleś ich pobił, więźniów znacznych dostał, jako Chimochwieja, Nielejowa, Boskałowa i inszych, a swegoś tam tylko jednego Ołowienieckiego utracił, a Górski rotmistrz z konia zbit, wszakoż ratowan był. ²¹Wiele inszych posług znacznych przed tym i po tym W[aszej] M[iłości] było, którymi się W[asza] M[iłość] cieszyć możesz. ²²<...><widząc> osobę W[aszej] M[iłości] tak zacną w sprawach rycerskich, a Panu swemu na wszem wierną, te wiersze, którymi rozmaite narody stworzenia różnego witają pana i obrońcę naszego, przypisałem je osobie W[aszej] M[iłości], aby imię W[aszej] M[iłości] wspominały, a inszym wszystkim narodom z męstwa znacznego opowiadały, sławę stąd potomstwu W[aszej] M[iłości] rodziły, a cnotam W[aszej] M[iłości] pamięć nieśmiertelną. ²³W czym nie wątpię, że W[asza] M[iłość] z łaską ode mnie przyjmiesz nie tak dalece upominek, jako chęć moję, a mnie z miłościwej łaski swej opuścić nie raczysz, której się zalecam pilnie. ²⁴Dan w Paprockiej Woli, miesiąca *Decembra*. ²⁵Roku 1582.

²⁶W[aszej] M[iłości] swego M[iłościwego] pana we wszem powolny^s służebnik,

Bar[tłomiej] Paprocki,

J[ego] K[rólewskiej] M[iłości] J. & A. S[ługa]

[3.] Do czytelnika

- Nie dziwuj się mój bracie, że lud nieubranys
Idzie sobie o wolność prosić między pany.
Mówilem z nimi o tym, zaraz mię sfukali,
Vestes nostrae virtutes, tę odpowiedź dali.
- 5 Po tym, gdym im przymawiał około wymowy
I tam mię odprawili króciuchnymi słowy.
Non in Lingua, sed in Corde sapientia est.
A kiedym się naśmiewał z wiersza niekształtnego,
O tam mi przymówili zaraz do żywego:
- 10 *Nisi stupidus esses et expers affectum haud qua-*
quam risises nos canentes Gratulatoria.
Poszedłem potym od nich na stronę z pokorą,
Gdy mi dali odpowiedź w tych trzech rzeczach skorą:
„I ty racz ich zaniechać, boć także nałają”,
- 15 Jako się nauczyli, niechaj co chcą bają”.

[4.] Triumf satyrów leśnych, syren wodnych i planet niebieskich etc. etc.

I naprzód satyrowie trzej stanąwszy
Przed królem, mówił jeden z nich te słowa:

- „Słyszac grzmot w pustym lesie, królu znamienity,
Od trąb, bębnow, dział, strzelby inszej pospolitéj,
Wyszedłem, chcąc przyczynę tę wiedzieć, dlaczego
Trafiłem poczet^s ludu narodu dziwnego.
- 5 Przymusili mię zatym, bym z onej gęstwiny
Wyszedł, nie powiedając^s mi zrazu^s przyczyny.
Gdzie biegli z wielką chęcią, aż tu już na moście,
Twe poczty obaczywszy, rzekli: »Mamy goście,
Te, których nam królowie szukać rozkazali«.
- 10 Wtym znowu w bębny, w trąby i z dział bić kazali.
Poznałem cię, żeś Pan mój król tych krajów sławnych,
W których ja z przodki swymi żyję z wieków dawnych.
Przebiegając z lasu w las, szukam spokojnego

- Miejsca, gdziebym dokonał żywota swojego.
- 15 Ale z tobą natenczas o tym nie rokuje,
Bo cudzą, a nie swoją potrzebę sprawuję.
Saturnus, on dawny syn nieba szerokiego,
Opuściwszy wszystek rząd pałacu górnego,
Idzie k tobie, a przed nim córy Acheloi
- 20 Rzeki i Kaliope, te w postawie swojej
Różne wiersze na fletach i na lirze grają,
Śpiewając imię twoje z męstwa wysławiają.
Wołają: »*Salve victor, salve triumphator*«,
Sławy, sprawiedliwości, inszych cnót amator.
- 25 Mnie, ojczyca^s twoich państw, te słowa cieszyły
I górną myśl w mym sercu zrazu pobudziły,
Że przepiecznicie motyką każe w karcz^s uderzyć
I na szerokie łany gęste lasy zmierzyć.
Bo sława tak szeroka imienia twojego
- 30 Nie puści na granice^s poganina złego.
Zamknie zuchwałym Turkom gęby świegotliwe^s,
Multanom i Wołochom słowa uszczypliwe
Odejmie, musi każdy hamować swej dumy,
Twoja czułość pokazi^s wszystkim ich rozумы.
- 35 Poznał głupi Moskwicin znacznie szablę twoję,
Poczuł ją hardy Niemiec, choć przez pewną zbroję.
Owa żadnej pociechy, ktoć się hardym stawił,
Myśli swej jako napiął, nigdy nie wyprawił.
I Szwed by gębę nadał równo z swymi pludry^s,
- 40 Niechaj na plac wyjedzie, przygłaszczą mu kudły.
Ale cię nie chcę bawić długo w próżnej mowie,
Ci, co stoją podla^s mnie niemi satyrowie,
Słyszac o twoim męstwie w dalekiej krainie,
Które po wszystkim świecie dosyć znacznie słynie,
- 45 Chcą być pod twą obroną i na to zabiegli,
Chociaż państwu twojemu drudzy nie przylegli.
Bo jedni przyszli z góry od Maurytanijej,
A drudzy zasię z wysep przyległych Indyjej.
A ci je wyprawili z kraju północnego,
- 50 Co od twych wojsk strwożeni w księstwie moskiewskiego
Zabiegają łasce twej, a tuszą^s czułości,
Wiele świata mieć może w swojej poddaności.
Dajac wieńce za pokłon jak Panu mężnemu,
Któryś Moskwicinowi dał to znać sprosnemu^s,
- 55 Że nie w wielkości srebra, nie w wielkości złota

- Ani w wielkości wojska ma kochanie cnota.
Śmiałe a mężne serca u niej przodek^s mają,
Tym samym na jej dworze tylko miejsca dają.
Wszak też Lacedemonom chciał być z wojskiem srogim
- 60 Pyrrus, groził, że im miał barzo zetrzeć rogi.
Alic to próżne słowa, próżne groźby były,
Namniej mężów statecznych onych nie trwożyły
I jako na nie zrazu szydząc odmawiali,
Tego potym i skutkiem znacznie pokazali.
- 65 Wiem, żeś też ty skromnie zniósł one srogie fuki^s,
Co przez posły wskazał, jednakeś tej sztuki
Mężnej królu dokazał, aż do tego przyszło,
Że groźba, gniew Iwanów, wszystko na śmiech wyszło.
Zaś się i stąd fortelu mało okazało,
- 70 Ziemięś jego spustoszył, swejeś dostał cało.
Godzieneś pochwalenia; żyj królu szczęśliwie,
Czegoć my satyrowie winczujem życzliwie,
Abyś przeszedł żywotem Noe sędziwego,
A mnie w łasce swej chowaj jako poddanego”.

Max: Ser: 4

[5.] Syrenes po pas w panieńskich postawach, od pasa w łabędzich witały od wszystkiego wodnego stworzenia z różną muzyką

A naprzód chodziły po pałacu, szukając i zaglądając, a śpiewały tymi słowy:

[5.1.] Parsaenope, Ligia, Leukosia

„Nie chcem błędzić jako ona,
Witając Efestyjona,
Na miejscu króla męznego,
Skażcę Daryjuszowego.

- 5 Szukamy możnego pana,
Polskiego króla Stefana,
O którego mężnej sprawie
Nereus mawia łaskawie”.

[5.2.] Przyszedszy przed króla, śpiewały, mówiąc te słowa:

„Witaj królu niezmożony,
Tej sławnej północnej strony.
Ozdobo w krąg szerokiego
Narodu chrześcijańskiego.

- 5 Neptunus bóg wód głębokich,

- Rzek, morza, jezior szerokich
 I stworzenia, co w nich żyją,
 Tobie Panu czołem biją.
 Strasznyś wszystkim po obluki
 10 I w krąg ziemie szerokiej.
 Zna cię każdy naród żywy,
 Morskie, ziemne, leśne dziwy.
 Wszystkie przez naszą przemowę,
 Kładąc królu do nóg głowę.
 15 Życzą sobie okrom^s boju
 Tobie hołdować w pokoju.
 Bierz od nas wieńce bobkowe,
 A kładź na twą sławną głowę.
 Nakryj to ozdobne czoło,
 20 Straszne wszem narodom wkoło.
 Żyj wieki nieprzekonane,
 Rządź w pokoju tve poddane.
 Nas też w łasce swej okwity^s
 Chowaj na czas nieprzeżyty^s.

[5.3] Po tym dośpiewawszy, jedna z nich mówiła te słowa:

- „Jako Spartani ofiar z łupów nie dawali
 Bogom z krain tych, w których lud strwożony znali,
 Powiedając^s: »Niegodne takowe klejnoty,
 Żeby kiedy przed oczy miały iść do cnoty«,
 5 Tak my, królu waleczny, z krainy strwożony
 Do państwa twego idąc, wszystkie skarby ony
 Wzgardziłyśmy, ręku swych nie chcąc mazać nimi,
 Króla mężnego oka bacząc niegodnymi.
 Gdyż tam strachu, bojaźni pełne wszystkie nory,
 10 Znać poskoczny^s jego ślad rzekami, jeziory.
 A ten daleko więcej hardą Moskwę trwożył
 Niż Kalcytratyda, gdy go Hermon żeglarz woził
 Przeciwno Ateńczykom, kędy naw wielkości
 Złęknąwszy się, uciekał z morskiej głębokości.
 15 Prędko Iwan pokorną drogą puścił fuki^s,
 Gdyś Połock, Sokół, Wieliż wziął i Wielkie Łuki,
 Zaraz nie tylko ludzie mieli na się trwogi,
 Upadały satyrom leśnym z strachu rogi.
 Nereus i Neptunus, wespolek^s z rybami

*Plutar[chus] in Laconum
 Apoph[tegmata]*

*Plutar[chus] in Laconum
 Apoph[tegmatum]*

- 20 Uchodzili do głębszych nortów z syrenami,
Słyszac płacz, krzyk od wilgi, która w morze bieży,
A wszak to wspominając, strach mi włosy jeży.
Teraz wszedysz w tve państwa, o to cię żądają,
Niechaj Niestr, Wisłę, Drwęczą, rzeki wolne mają,
- 25 Niechaj po stawach ruskich, po pruskich jeziorach
Wolne mają mieszkania i po wszystkich norach.
A ty nam bądź obrońcą, a z swojej opieki
Nie puszczaj nas, skąd imię mieć będziesz na wieki”.

[6.] Siedm planet zatym od wszystkich monarchów i królów polskich, począwszy od Lecha, aż do Henryka Francuza, z wielką uczciwością i układnością witały, pokoju abo przymierza na wieczne czasy żądały, a naprzód Saturnus przeszedwszy przez obłok błękitny, mówił te słowa:

[6.1.] Saturnus

- „Nie dziwuj, królu możny, żem tak otarchany^s,
 Bom z wysokiej krainy do ciebie posłany.
 Jestem syn urodzony nieba szerokiego,
 I sprawca^s nadawniejszy pałacu górnego.
 5 Saturnus imię własne tak mi zdawna dali,
 Ci którzy mię przed laty bogiem swoim zwali.
 A byłem w takiej wadze^s przed czasy w tym kraju,
 Że pamięć dni mych święćć miewali w zwyczajn.
 I wielkie upominki sobie podawali,

- 10 Tak się przed tysiącem lat tu we mnie kochali.
 Dlategoż nagradzając co przodkowi twemu,
 Szedłem chętnie ku tobie królowi możnemu,
 Aby mci opowiedział wielką chęć od niego,
 Za to, że cię tu widzi pana tak rządnego^s
- 15 W tym królestwie, które on naprzód był osadził^s
 I wiele mężów sławnych tu z sobą wprowadził,
 Z których gniazda Topory znacznie rozrodzone,
 Masz Konie, Gryfy śmiałe, hojne ludzi one.
 Stąd masz rodem Nałęczę, mężni Jastrzębcowie,
- 20 Strzemię, Leszczyc, Śrzeniawa, wszyscy Podkowowie,
 Półkozowie, z tychże też Jelitowie wyszli,
 Z męstwa wielkiego w sławę nieśmiertną przyszli.
 Drużyny, Kopaszyny i Niesobie one,
 Gozdawczyki, Abdanki mężę doświadczone,
- 25 Kościeszowie, Cholewy, Gierałci, Larysze,
 Lisowie, których tu cnót pióro me nie spisze,
 Helmowie, Owadowie, Topacze, Radwani,
 Nowiny, Syrokomle i Białe Barany,
 Bogoryje, Rogale, dawni Doliwowie,
- 30 Ostojczyki, Szeligi, Wężyk, Zabawowie,
 Osoria i Wadwicz, ona sławna rola,
 Nieczuje, Świnki, Trzaski, <Hołobok>, Sokola,
 Janinowie, Godzemby, Piławy, Powały,
 Kierdejowie, Bodule i stare Pierzchały.
- 35 Inszych przy tym, co przyszli w ten kraj z krajów różnych,
 Jest wiele, acz bym tu słów nie chciał mówić próżnych,
 Wszakóż trudno zabaczyć^s spraw sławnej Leliwy,
 O której wielkim męstwem mógłby pisać dziwy.
 Ciołki, Lewarty, Łodzie, Korabie, Rawice,
- 40 Wieniawy, Pomian, Trąby ogromne, Bończyce,
 Różycowie, Tarnawa, Odrowąż wspaniała,
 Który dla znamienitych spraw słynie czas niemały,
 Prusy, Saława, Korzbok, więc Ostrzewczykowie,
 Oksza, Wczele, Sulima, biegli Zarębowie,
- 45 Mutyni i Łabęcie, dawna Paparona,
 Płomienie, Biberstein i Kuszaba ona,
 Którą z dawna z mądrości zaleca wiek stary,
 Wszak świeży, zdoła znacznie potomki w te dary.
 Prawdzic, Ogończyk, Korwin ozdoby wymowy,
- 50 Którego żaden z bogów nie celuje słowy^s,
 Herbortowie prze^s cnotę znaczni, Brochwicowie,
- Lech naprzędniejszy monarcha.
- Familiae*^s polskie własne.
- Przychodniowie^s z różnych krain.
- Krysztof Warszawicki
- Jan Kochanowski

- Grabie, Korzboż i Świerczek, buczeni Kotwicowie,
 Wieruszowa i Szasor, Prowanna, Sasowie,
 Łagoda z Wielkich Kończyc, Glaubic, Ramułtowie,
 55 Bersten, Drogosław, Kietlicz, Bonar, Niemczykowie,
 Twardost, inszych niemało, przemysłni Heltowie.
 A o tym wiedz, iż ociec Lech on starodawny,
 Państwa tego, po którym polski naród sławny
 Imię niesie od wszystkich narodów postronnych,
 60 Którego nie odmieni do czasów potomnych,
 Kazalci opowiedzieć k słońca zachodowi,
 Na wschód i na północy i ku południowi,
 Byś wiedział tego państwa granice szerokie,
 Po Dunaj z drugą stroną za morze głębokie
 65 I do Danijej po hołd słać nie ciężko było,
 Też i wiele niemieckich książąt mu służyło.
 A iż cię widzi rządny^s w ojczyźnie swej panem,
 Od nawyższego Boga podany^s hetmanem,
 Życzyc^s wiernie tu na tej stolicy panować,
 70 W tej sławie, którą już masz czas długi królować,
 Żebyś Agatoklesa celował^s w dzielności,
 Ten przykład wszem narodom pokazał z godności,
 Iż królem się urodzić nie masz nic sławnego,
 Wielka, kogo obiorą dla zacnych spraw jego.
 75 A pomni, żeś śmiertelny, przeto z nami bogi,
 Gdy świat pod moc podbijesz, nie zaczynaj trwogi.
 Ktorzyśmy z wielką chęcią tu przyszli do ciebie,
 Chcący^s twój rząd oglądać i mieć taki w niebie.
 A kiedy będziem pewni z twej strony pokoju,
 80 Nie pomyśl^s, póki świat stać będzie, o boju”.

*Regem nasci nihil magni
 est, ad Regno dignum se
 praestitisse maximum.*

[6.2.] Mars, przeszedłszy przez obłok czerwony, witał króla od brata monarchy tymi słowy:

Mars

- „Wielki królu, imię tve między nami bogi
 Prześ znaczne męstwo twoje naczyniło trwogi.
 Bośmy cię na krainach północnych zoczywszy,
 Chcieli z nieba uchodzić puste zostawiwszy.
- 5 Mniemając, żeś dokończył z południa, z zachodu,
 A zrazuś chciał szturmować do górnego grodu.
 Zaprawdę większa trwoga w niebie wtenczas była,
 Niż kiedy Troją grecka nawałność niszczyła,
 Ale nas Krok, przodek twój, Pan królestwa tego,
- 10 Hamował z onej trwogi z przestachu wielkiego.
 Poznawszy hetmanów swych potomstwo ozdobne,
 Chorągwie, znaki na nich do swoich podobne,

- Zaraz rzekł, że za krzywdą, bo ten zwyczaj mają,
 Krom^s przyczyny nie radzi nikogo gabają^s.
 15 A gdy ujźrzał, żeś górę wziął nad oną pychą,
 Mowę głupią moskiewską uczyniłeś cichą.
 Zlecił nam, z upominki, byśmy szli do ciebie,
 O tej sławie dali znać, którą masz i w niebie.
 Na zachód, na południe kazałci mieć oko,
 20 O czym sam Merkuryjusz rozpowiedz szeroko.
 Sztuką, którą by jedno mógł Antygonową,
 Przenieś z Niestru granice w rzekę Dunajową.
 Zatym panuj szczęśliwie a długo w tym państwie,
 Ucz wszystkie cnót i sprawy^s króle w chrześcijaństwie.
 25 Z nami, którzy na górze chcemy żyć w pokoju,
 Niepotrzebnie z niechęci nie zaczynaj boju”.

*Aut dolo, aut vi, aut
 <a>perte, aut per insidias.
 Stob[aeus] Sermo[nes] 52*

Victori Triumphatori

[6.3.] Merkuryjusz, wyszedwszy z obłoku zielonego, witał od Leszków monarchów polskich tymi słowy:

Merkuryjusz

„Pospolicie złemu wczas zachodzić potrzeba,
Gdyż się nieszczęście kusi o wysokie nieba.
To świeżo mężna siła twa królu sprawiła,
Gdy cię na kraj tej ziemi z wojski prowadziła.
5 Takieśmy na się w niebie mieli wielkie trwogi
Jak on poczet^o obrzymski, takeś nam był srogi.
Ale mając przy sobie Leszki, przodki twoje,
Mężne polskie monarchy, chociaż tak bez zbroje
Porwali się do broni, każdy z nich przystojny,
10 Poznawszy potomki swe, zaniechali wojny.
Zrazu nas wyprawili z ochotą do ciebie,
Mniemając, że już świat masz, a myślisz o niebie.

- Rozkazalić ten dar dać, co zwykł mężne zdobić,
 Chcą, byś sławy nie przestał temu państwu robić,
 15 Rozerwane ich państwa do gromady skupił,
 A złe, harde narody z ich powagi złupił.
 Barnim to ich ojczyzna, okwita^s Mysznija,
 Serpska ziemia, Datyja i Dytywonija,
 Brandeburg z Magdeburgiem też państwa ojczyste,
 20 Daleburg, Wismaryja, kopce^s wiekuiste,
 Brzegi wielkiego morza, Brem, Lubek, Luneburg,
 Zwierzyniec, Łukowia, także i Bachiburg.
 Mechelburg, Rostok, Werla, Czeszyn, Ostrów, Swanów,
 Wołogosz, Czasny, Marłów, Tręboszów, Bolełów,
 25 Wołyniec, Lachin, Iłów, Sarygrad i Dymn,
 Aldenburg, inszych wiele, Winety i Julin.
 Masz się tu czym zabawić w tej niskiej dolinie,
 To, co było przodków twych, niech Polszcze nie ginie.
 Pokaż tak, jak lakoński król polskie granice,
 30 Wziąwszy ostrą szablę twą do swojej prawice.
 Nas tak jako życzliwe okrom^s poddaności,
 Zachowaj w swej przyjaźni, w poważnej miłości”.

*Agesilaus interrogatus: qui
 nam essent fines Laconicae
 dicionis? Vibrata Lancea,
 quousque inquit hec valeat
 pertigere: Plutar[chus] in
 Apoph[thegmata]*

Victori Triumphatori

[6.4.] Jowisz, przyszedszy przez obłok brunatny, witał od Piasta i od potomstwa jego tymi słowy:

Jowisz

- „Królu, twą mężną siłę, imię tve ogromne,
 Nie tylko te narody śmiertelne postronne,
 Ale i my, bogowie, z pałacu górnego
 Przyszliśmy cię poznawać pana tak sławnego.
 5 Słyszac huk na północy, gdyś Moskwie uporny
 Skazał drogę do Słyków, a umysł przestworny,
 W równyś barzo kres wsadził, tak aż z przelęknienia
 Nam, mali się prawda rzec, przyszło do skłonienia^s.
 Piast, który mię za boga przed laty z Plutonem
 10 Chwalił z częścią potomków i z możnym Ladonem,
 Pocieszał nas, ludzkość twą wielką wysławiając,
 O tej z wyższego nieba pewną sprawę^s mając.

- Od Mieczysława wnuka, prawnuka Chabrego,
 Króla wszelaką cnotą tobie podobnego.
- 15 A potym, usłyszawszy, żeśmy szli do ciebie,
 Wszystko jego potomstwo, które tam jest w niebie,
 Radując się z tej sławy, którą świat szeroki
 To królestwo ich zdoła po same obłoki,
 Zbieżeli się^s w grumadę^s. On Krzywoust wprzody,
- 20 Któremu tak na wojnę właśnie by na gody,
 Chciałci odnieść na miejscu moim sam te dary,
 Jakie był zwykł oddawać mężnym on wiek stary.
 Przypisując ci więcej niż Memmijuszowi,
 Dawnych wieków sławnemu w Rzymie hetmanowi,
- 25 Co był Mitrydatysa króla walecznego
 Poraził i Tygrana nazbyt zuchwałego.
 Zatym drugie potomstwo Piasta szedziwego,
 Radując się z osoby twej pana rządnego^s,
 Z wielką mię uprzejmością do ciebie posłali,
- 30 Ten wieniec jak mężnemu Panu dać kazali.
 A my przytym, bogowie górnej osiadłości,
 Życząc na wszem fortuny twojej wielmożności,
 Prosim, byś sobie chętne w swej łaskawej chęci
 I powolność^s uprzejmą naszą miał <w> pamięci”.

*Duos Reges
 profligavit Xiphilinus
 in Pompeio*

Victori Triumphatori

[6.5.] Luna, która od Ludwika króla polskiego i węgierskiego oddając dwoje sceptrum i dwie złote jabłce, przyszedszy przez obłok ciemnożółty, mówiła do króla te słowa:

Luna

„Znasz, królu, imię moje, patrząc mi na czoło,
 Jestem pani, co w nocy obchodzę świat wkoło.
 Patrzałam przez wszystek czas, wychodząc z pokoju,
 Gdy rycerstwo z moskiewskim tve bywało w boju.
 5 Widziałam, kiedyś zamkom nachylał szupryny,
 Puszczal nity pewny mur i trwale dębiny.
 O czym z Ludwikiem królem miewając rozmowy,
 Nieraz sobie i serca posilił, i głowy,
 Słyszac, iż ze krwie jego mąż się taki zjawił,
 10 Który zamilkłą sławę tym państwom naprawił.
 Wzdychał, patrząc na Budzyń, na ojczyznę swoją,
 A w tym mię zrazu użył, bym ossobę twoję

- Nawiedziwszy, oddała *sceptra*^s z jabłki tymi,
Rzekwszy: »On będzie wiedział, co ma czynić z nimi«.
- 15 Ocierał chustką oczy z płaczu rzewliwego,
A jam prosto do ciebie, króla tak możnego,
Poszła z takimi dary, jakie z nieba dają,
Tym co z samej mądrości, z męstwa imię mają,
Więtszej cię sławy licząc i męstwa większego,
- 20 Niż był Agis waleczny syn króla wielkiego.
Co też nie rad wielkości w żadnym wojsku liczył,
A tym Lacedemony w męstwo wielkie wćwiczył.
Przeto, o wielki królu, rozpuść myśl swą żyźnie,
Bądź panem tak jak Ludwik tu i w swej ojczyźnie.
- 25 Nam życzliwym łaskawe racz okazać oko,
Za co sławne imię tve rozniesiem szeroko”.

[6.6.] Sol w barwie złotej przez takiż obłok przeszedzsy, witał króla od Jagiełła i od potomstwa jego tymi słowy:

Sol

„Jasności mi ubyło, tak mniemam, że z strachu,
 Tu wchodząc, możny królu, do twojego gmachu.
 Choć Władysław Jagiełło, on król bogobojny,
 Który z wielą narodów miewał znaczne wojny,
 5 Wysławiając ludzkość twą między nami bogi,
 Już był wszystkie uśmierzył tam na niebie trwogi.
 Aleć to trudno objąć, co na cię Bóg włożył,
 Pogromem sprosnej^s Moskwy wieleś inszych strwożył.
 Skąd nie tak jako Pyrrus z Rzymiany w potrzebie^s
 10 Imię niesiesz, bo pomsty tam nie mają z ciebie,
 Ale jak u Koryntu on pamięci godny
 Mężny Agesilaus, król na wszem swobodny,

*Plutar[chus] in Regum
 et Imperatorum
 Apoph[thegmata]*

*Idem, In Laconum
 Apoph[thegmata]*

- Nie cieszyłeś się ich krwią, co wszystkie cieszyło,
Patrzac na miłosierdzie, które cię rządziło.
- 15 Na com i ja sam, królu, stojąc w swej ozdobie, *Anno 1580. Hetman
Mikołaj Mielecki.*
Patrzył jaśnie oczyma, dziwując się tobie.
Patrzałem, kiedy Połock, Sokół, insze zamki,
Niscerda, Susza, Kopiec traciły swe ganki.
- 20 A to, gdyś czarnym wojskiem Wieliz zamek burzył, *Anno 1581. Zamojski
hetman z domu Jelita.*
Drugi Uświat i miasto, gdyś naprzód podkurzył,
Wielkie Łuki w ten czasem z pokoju wychodził,
Kiedy je ogień wielki gwałtownie ogroził.
Ozdobny zamek Newel, kiedy się poddawał,
Jezierzyszczca, gdy z żalem wojewoda wzdawał^s.
- 25 Gdy onoż czarne wojsko Zawłocie burzyło, *Jan Groff Rozrażowski
z domu Doliwa, zabił
u Zawoło[czy].*
Kędy grofa^s rycerza wielkiej sławy zbyło.
Abo Russa okwita^s w proch się obróciła
I Toropiec, gdzie Moskwa we krwi się narzała^s.
Woroniec też spalony od rycerstwa twego
- 30 I szkód inszych niemało Iwana nędznego.
Miasteczek, wsi, zameczków pokażono^s wiele,
Acz mi teraz ten przestrach nie da mówić śmieie.
Potym, kiedyś do Pskowa znowu przyszedł z wojski, *Anno 1582. Hetman
Jan Zamojski.*
Z Węgry, z Niemcy i z ludem twoim mężnym z Polski.
- 35 Napatrzalem się, królu, ich wielkiej ochoty,
Męstwa także znac<z>nego ich i wielkiej cnoty.
Gdy pod białą chorągwią krzyżem ozdobioną *Chorągiew biała Prokopa
Pieniąszka Kawalera
z domu Odrowąż.*
Wiele mężnie czynili z wielką zgrają oną,
Która z miasta wszystkiego do wybitej dziury
- 40 Cisnęła się gwałtownie. Widząc ono, mury
Tak mocno osiadali jako pszczoły ule,
Nie lada strach czyniły tam białe koszule.
Nabiegania z kamieniami, z strzelbą i z ukropy^s,
Odgramiali koszulki one zbrojne chłopcy.
- 45 Lecieli jako snopie, aż się już przykrzyło,
Na upad^s nędznej Moskwy patrząc i żal było.
Nocąm zaraz zasłonił ich niezmierną trwozę,
A do łaski nabycia wzbudziłem w nich drogę.
Przyszedł do mnie Jagiełło z Kazimierzem królem,
- 50 Z Aleksandrem, z Zygmuntem i z Augustem społem.
Krzyczeli wielkim głosem, by się poddawały,
Na miasta swe, a w rękach tyrańskich nie trwały:
Jagiełło na Nowogród, Kaźmierz na Pskowiany, *Jagiełło stracił Nowogród,
Aleksander siewierską ziemię,*
Aleksander na wszystkie siewierskie ziemiany.

- 55 Zygmunt ten prawie z płaczem skłaniał się ku tobie,
 Byś miasto jego Smoleńsk wziął do sprawy sobie. Zygmunt Smoleńsk,
 August, ten już na stronie serce sobie chłodził,
 Kiedyś Połock stracony jego wyswobodził. Zygmunt August Połock.
 Chwilę niemałą radość z żalem się zmieszała,
 Różnej pociechy onym panom dodawała.
 60 A iż nie wieczna zgoda doszła z tym tyranem,
 Tuszą^s, że ich ojczyźnie wszystkim będziesz panem.
 Ściśniesz jak Psametycha Pyrrus egipskiego
 Abo jak Maksimina własne wojsko jego.
 65 Wtym mię wszyscy społecznie^s do ciebie posłali,
 Abyć chęć swą powinną całą okazali.
 Prace co podejmujesz, tymci nagradzają
 Upominkiem, co z wieka dla mężnych chowają.
 A przytym Nesterowi żywota równego
 70 Żebyś doszedł, nie znając tu nic przeciwnego.
 Ja, którymci chętnie przed oczyma stawał
 I jasnego promienia ku potrzebie dawał,
 Mając to zachowanie z przodkami twoimi,
 Niech w łasce twojej będę z kolegami mymi”.

Victori Triumphatori

[6.7.] Wenus, przeszedłszy przez obłok biały, witała od Henryka króla polskiego i francuskiego tymi słowy:

Wenus

- „Strach, który świat szeroki dla męstwa twojego
 Rostrząsł aż do pałacu Apolinowego,
 Sławny królu, zagnał mię przed osobę twoję,
 Acz sobie wielce cieszę tym teraz twarz swoją.
- 5 Patrząc na króla, co z nim tu żaden na ziemi
 Z królów polskich nie zrównał sprawami^s swoimi.
 Snadź w nich mężne przechodzisz^s one Bolesławy,
 Co Polska rozszerzona była prze^s ich sprawy.
 Już ony Gedyminy, Witułdy, Witenie
- 10 Wielkie Księstwo Litewskie kładzie w podłej cenie.
 Nie tak był on tebański król z Lacedemony
 Walcząc, dla spraw rycerskich swoich rozstawiony,

- Nie tak, gdy we krwi perskiej szable swe maczali,
Medowie u Plataei znaczną sławę brali.
- 15 Nie tak i u Koryntu Lisander waleczny
Otrzymał sobie tytuł prze swe męstwo wieczny,
Jaki tobie twe sprawy mężne, królu, dały,
Kiedy głupią powagę sprosnej^s Moskwie brały.
Snadź temu nie zdołają^s moje proste rymy,
- 20 Jakowy żal czyniły one czarne dymy
Z miast i z zamków moskiewskich dla strachu srogiego,
Otrącając się^s o gmach Jowisza możnego.
Zrazu do Leukodekti by trzasnął piorunem,
Ta straszliwa nowina przyniesiona z szumem.
- 25 Przeszali wnet padwany^s i wdzięcznej galardy^s,
Wszystkim tam gniewno było na te sprosne^s smardy^s,
Którzy osobę króla w szczęściu zasiadłego
Tak podło poważali z mężnym ludem jego.
A słysząc o tym Henryk, Pan krainy onij,
- 30 Co tu był wzięt za króla w te północne strony,
Dla szczęścia takowego i dla zbytniej trwogi,
K temu gdy ujźrzał, idąc k tobie mężne bogi,
Także leśne satyry i syreny wodne,
Porwał te upominki osobie twej godne.
- 35 Dał je do ręki moich, abym z uczciwością
Oddawszy, to mówiła z twoją wielmożnością:
Życzyć zdrowia długiego, a sam, by spokojnie
Strawił wiek swój w rozkoszach, nie myśląc o wojnie.
Ty, będąc pewnym murem chrześcijaństwa wszego,
- 40 Rządź fortunnie^s północny kraj w leciech Noego.
Ode mnie przyjmij z chęcią coć podaję z nieba,
Wiesz, iż panom (chudych chęć) łaską płacić trzeba^o.

Victori Triumphatori

[7.] Stanąwszy wszyscy w grumadzie^s, śpiewali przed królem te słowa, a za tym^s wyszli precz:

- „Dokąd jasnymi obłoki
Okrywa się świat szeroki,
Twoje imię, możny królu, znacznie słynąć będzie,
Głośnych stron, hucznych trąb dźwięki rozniosą cię wszędzie.
- 5 Hektor, on królewic mężny,
Achilles, Greczyn potężny,
Wszyscy w tym wieku niszczeją z onej męźnej sprawy,
Na cię oko swe obrócił sam Jowisz łaskawy.
Lech, Grak, fortelni Leszkowie,
- 10 Piast, mężni Bolesławowie,
Lodwik i sławny Jagiełło król godny pamięci,
Władysław, Kazmierz i inszy Zygmuntowie święci
Dawając to po kolędzie,
Póki słońce świecić będzie,
- 15 Póki gwiazdy, jasny miesiąc^s, będą trwać na niebie,
Kraj północny mieć ozdobę zawsze będzie z ciebie”.

Dokończenie

Objaśnienia rzeczowe

Tytuł: *satyrowie leśni* – w mit. gr. leśne bóstwa płodności wyobrażane jako istoty o górnej połowie ciała ludzkiej i dolnej zwierzęcej (koźlej). Wchodzili w orszak Dionizosa, boga płodności i dzikiej natury; *syreny wodne* – w mit. gr. syreny przedstawiane były jako stworzenia o ciele pół kobiety, pół ptaka; *planety niebieskie* – personifikowane jako bóstwa mitologiczne ciała niebieskie, posiadające moc ingerowania w życie ludzkie; *król* – Stefan Batory; *wojna moskiewska* – wojna polsko-rosyjska toczona w latach 1577–1582.

Motto: *Gloria Maiorum, posteris Lumen* – (łac.) „Sława przodków jest jakby światłem dla potomków” (Salustiusz 2006, s. 156).

Salus[tiusz] *in Bell[um] Jug[urthinum]* – autor jako źródło przytoczonego cytatu wskazuje utwór rzymskiego historyka Gajusa Salustiusza Krispusa (86 p.n.e.–34 p.n.e.) pt. *Bellum Jugurthinum*.

1.

Filon Kmita – Filon Kmita Czarnobyłski (ok. 1530–1587) herbu Chorągwie Kmitów, wojewoda smoleński, starosta orszański i ostrski. Syn Semena Kmity i Tatiany Kroszyńskiej. Za zasługi w walkach z wojskiem moskiewskim król Zygmunt II August nadał Kmicie miasto Czarnobył w 1566 r. Brał udział w wojnie moskiewskiej Stefana Batorego, gdzie m.in. wraz z Krzysztofem Radziwiłłem dokonał ataku na Rzew, a wydarzenie to w poemacie *Jezda do Moskwy* opisał Jan Kochanowski.

Czarnobył – miasto położone na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego; *Smoleńsk* – w latach 1514–1611 miasto i województwo pozostawało w granicach Carstwa Moskiewskiego; *Orsza* – miasto w województwie witebskim. Od czasu zajęcia Smoleńska przez Rosjan w 1514 roku miasto to przejęło rolę pogranicznej twierdzy.

w. 3 *Sto<pni>e* – nawiązanie do figury znajdującej się w herbie Korczak: w czerwonym polu widnieją trzy srebrne belki w słup, zwięzające się ku dołowi.

w. 4 *O<dr>owąż* – herb przedstawiający białą strzałę skierowaną ku górze z zakrzywionymi końcami na dwie strony w czerwonym polu.

w. 5 *Ch<orq>gwie* – herb Chorągwie Kmitów (Radwan Sowity) przedstawiający dwie złote kościelne chorągwie o trzech polach, z frędzlami na dole, w czerwonym polu.

w. 6 *Miesiąc* – nawiązanie do figury występującej w herbie Leliwa: w błękitnym polu widnieje złoty półksiężyc, a nad nim złota gwiazda.

w. 8 *Filon* – zob. objaśn. do 1; *Ajaks* – w mit. gr. bohater wojny trojańskiej, drugi co do dzielności wojownik zaraz po Achillesie.

2.

z. 1 *Filon Kmita* – zob. objaśn. do 1.

z. 2 *Demokryt* – Demokryt z Abdery (ok. 460 p.n.e.–ok. 370 p.n.e.), grecki filozof, twórca dzieł z zakresu wielu dziedzin naukowych; *Dum facult<as adest reddere b>eneficia ne differas, nosti enim quam <mutabilis sit rerum> omnium status* – (łac.) „Dopóki istnieje możliwość odwzajemnić się za dobrodziejstwa, nie zwlekaj, bo wiesz, jak zmienny jest stan wszystkich

rzeczy”. Grecki pisarz żyjący w pierwszej połowie V w. Jan Stobajos (Joannes Stobaeus Sermo-nes) umieścił ten cytat w księdze ósmej swojego dzieła *Wypisy, wypowiedzi i nauki (Eklogon, apophthegmaton, hypothekon)*, stanowiącym wybór z tekstów autorów greckich.

z. 3 *ekspedycja moskiewska* – druga kampania w wojnie polsko-rosyjskiej toczona w latach 1577–1582; *Bolesław Chabry* – Bolesław I Chrobry (967–1025) pierwszy król Polski, syn Mieszka I i Dobrawy; *książęta sobie ruskie pohołodowa<t>* – Waław Aleksander Maciejowski w *Piśmiennictwie polskim* wskazuje tę informację jako przykład nieściśłości historycznej popełnionej przez Paprockiego; *Zygmunt pierwszy* – Zygmunt I Stary (1467–1548), król Polski w latach 1507–1548 oraz wielki książę litewski w latach 1506–1548. Młodszy brat Aleksandra Jagiellończyka. Za swojego panowania włączył tereny Mazowsza do Polski, przyjął hołd lenny księcia Albrechta Hohenzollerna (1525 r.) oraz uporządkował gospodarkę celną. Wraz z drugą żoną Boną Sforzą roztoczył opiekę nad artystami; *słynąc do wieku naszego nie może* – jego zasługi nie dorównują zasługom obecnego władcy; *S<tefan>* – Stefan Batory.

z. 4 *qui vincere solebat* – (łac.) „który zwykł wygrywać”; *victus* – (łac.) „zwyciężony”.

z. 6 *zamek i miasto Starzyca* – Starzyca, miasto leżące nad Wołą w Księstwie Moskiewskim (dawny teren Księstwa twerskiego); *samego strwożywszy, gwałtownym ogniem* – Car Iwan IV Groźny (1530–1584), car dowodzący wojskiem moskiewskim w wojnie polsko-rosyjskiej, chroniący się wraz z rodziną w zamku w Starzycy, widział pożary wzniecane przez zagon Krzysztofa Radziwiłła (1547–1603). O wydarzeniu tym pisze również Jan Kochanowski w utworze *Pieśń zwycięska. Epinicion abo pieśń zwycięska do Stefana Batorego, sławnego króla polskiego, po ukończeniu wojny z Moskwą i odzyskaniu Liwoniej*: „W Starzycy barbarzyniec natenczas przebywał / z młodą małżonką oraz kochanymi dziećmi... / Lecz widząc jak dokoła wszystko groźnie płonie / zięty strachem na statki złożył swe dostatki.” (Ejsmond, 1919, s. 223).

z. 8 *Smolinsk* – Smoleńsk, zob. objaśn. do 1; *<prz>ystojnie się ciesząc* – ciesząc się należyście, jak przystoi.

z. 10 *Ostrz* – miasto leżące na siewierszczyźnie pod panowaniem Carstwa Moskiewskiego.

z. 11 W Wielkanoc 1552 r. Carstwo Moskiewskie najechać miało zamki pograniczne; *dwóch sług swych utracił* – mowa o Hreorze Wasilewiczu i Fiedorze Wosna; *Czernichów* – miasto leżące na terenie Carstwa Moskiewskiego, w latach 1257–1503 należało do Wielkiego Księstwa Litewskiego; *<n>a głowę poraził* – pokonał w walce.

z. 13 *mając pod sprawą* – mając pod dowództwem.

z. 14 *siewierska ziemia* – Siewierszczyzna, ziemie leżące w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1320–1503, następnie okupowane przez Carstwo Moskiewskie.

z. 15 Kmita przeprowadził zagon zaczepny pod Starodub na czele Kozaków Białogrockich ok. 1562 r.

z. 16 *Nie mając jeszcze na tym dosyć* – nie poprzestając na tym; *położyć się koszem* – rozstać obóz wojskowy.

z. 17 O wydarzeniach tych w niemalże identycznych słowach Paprocki pisze w *Herbach rycerstwa polskiego*, por.: „Moskwa z zamku Poczopowa i z innych zgromadziwszy się, szli za nimi w pogonią, nad którymi był starszym Ciemkiń, Wasil Iwanowicz, a Wasil Wołk; ci mieli z sobą trzy tysiące jezdnych, czterysta pieszych. Dogonili ich sześć mil od Staroduba na rzece Snowie. Obrócił Filon do nich ludzie swe, sprawiwszy je rzadnie, dali im bitwę, za pomocą Bożą rozgromili

Moskwę, porazili ich na głowę, kniazia Wołka zabili, Ciemkinia żywego pojмали, więźniów dwieście i ośmnaście dworzan znacznego samego kniazia. Tego Ciemkinia posłał był Filon królowi Augustowi, który przez ręce Kaspra Jerzykowica podkomorzego mielnickiego był odwiezion na odmianę Dowojny wojewody połockiego, drugie więźnie potem na odmianę dano; w tej także bitwie nie utracił Filon tylko jednego Tatarzyna” (Paprocki, 1584, s. 853–854); *Poczopów* – Poczep, miasto leżące w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego do 1503 r., następnie przejęte przez Carstwo Moskiewskie; *Ciemkin, Wasil Iwanowicz* – książę Wasilij Iwanowicz Tiemkin-Rostowski (Василий Иванович Темкин-Ростовский) (zm. 1572), moskiewski wojskowy i mąż stanu, oprycznik (przywódca doborowych oddziałów gwardii – leibgardii utworzonej przez Iwana Groźnego w poł. XVI w.) i bojar. W 1566 r. był więźniem na Litwie. Na początku negocjacji w sprawie wymiany jeńców car moskiewski w odpowiedzi na propozycję wymiany Tiemkina na wojewodę połockiego Dowojnę zażądał od Litwinów dodatkowych 15 tys. zł. Negocjacje przeciągnęły się i dopiero w 1567 r. Tiemkin powrócił do Moskwy, gdzie nadal służył w oprychninie; *Wasil Wołk* – prawdopodobnie mowa o Wasiliju Iwanowiczu Wiaziemskim (Василий Иванович Вяземский) (zm. 1571) noszącym przydomek Wołk (Wilk), książę, przywódca wojsk, oprycznik, okolniczy podczas rządów Iwana Groźnego. Pochodził z książęcego rodu Wiaziemskich. We wrześniu 1568 r. jako czwarty przywódca wojsk zwiadowczych w specjalnym pułku tzw. Государев полк, który w czasie kampanii przebywał z carem i strzegł chorągwi, brał udział w wyprawie do Nowogrodu Wielkiego przeciwko królowi polskiemu; *Dowojno* – Stanisław Stanisławowicz Dowojno (zm. 1574) herbu Lew z Muru, wojewoda połocki w latach 1542–1563 oraz 1567–1574. W 1563 r. stanął na czele obrony Połocka, a po kapitulacji dostał się do niewoli moskiewskiej.

z. 18 W 1564 r. Kmita walczył pod wodzą hetmana wielkiego litewskiego Mikołaja Radziwiłła Rudego (1512–1584) na czele oddziału jazdy, osłaniał prawe skrzydło sił litewskich.

z. 19 W 1565 r. Kmita przyprowadził zagon liczący 1600 jazdy, zdobywając z nim Poczep – miasto Wielkiego Księstwa Litewskiego znajdujące się od 1503 r. pod władzą Wielkiego Księstwa Moskiewskiego.

z. 20 *cały tydzień pod Smoleńskiem czynił* – w 1568 r. Kmita na czele 4 tys. wojska pokonał część załogi Smoleńska i spustoszył wiele wsi pod Smoleńskiem; Por. „aż i za Smoleńskiem przez kilkanaście mil, przed miastem na harcu ludzi niemało pobili i więźniów znacznych dostali, jako Chimochwieja, Nielejowa, Boskałowa i wiele inszych, które przyjechawszy oddał hetmanowi, nie utracił tam jednego szlachcica Ołowienickiego, który się był w zagonie od swych odłączył. Górskiego też rotmistrza było z konia zbito, wszakoż odratowan” (Paprocki, 1584, s. 855); *Chimochwieja, Nielejowa, Boskałowa* [...] *Ołowienieckiego* [...] *Górski rotmistrz* – nie udało się ustalić informacji na temat postaci.

z. 24 *Paprocka Wola* – wieś w powiecie sierpskim i majątek rodzinny Bartłomieja Paprockiego; *miesiąca Decembra* – w grudniu.

z. 26 J. & A. S[ługa] – nie udało się ustalić rozwinięcia skrótu.

3.

w. 4 *Vestes nostrae virtutes* – (łac.) „Odzieniem naszym cnoty” (tłum. za Sokołowska, 1984, s. 274).

w. 5 *przymawiać około wymowy* – przycinać, dokuczać, czynić aluzję co do umiejętności krasomówczych.

w. 7 *Non in Lingua, sed in Corde sapientia est* – (łac.) „Nie w języku, lecz w sercu jest mądrość” (tłum. za Sokołowska, 1984, s. 274).

w. 10–11 *Nisi stupidus esses et expers affectum haud qua- / quam risises nos canentes Gratulatoria* – (łac.) „Gdybyś nie był głupi i pozbawiony uczuć, nie wyśmiewałbyś nas deklamujących wiersze z gratulacjami” (tłum. za Sokołowska, 1984, s. 274).

4.

satyrowie leśni – zob. objaśn. do tytułu.

syreny wodne – zob. objaśn. do tytułu.

planety niebieskie – zob. objaśn. do tytułu.

w. 4 *naród dziwny* – osobliwa, niezwykła grupa ludzi.

w. 7 *na moście* – Stefan Batory w trakcie wojny polsko-rosyjskiej (1577–1582) swoją główną rezydencją uczynił Stary Zamek w Grodnie (dziś tereny Białorusi) leżący nad Niemnem. Być może to właśnie na moście nad rzeką satyrowie dostrzegli poczty Batorego.

w. 17 *Saturnus* – (Saturn) w mit. rz. bóg rolnictwa i czasu. Nauczył ludzi uprawy roli, przypisuje mu się ustanowienie pierwszych praw w Italii.

w. 19–20 *córy Acheloi / Rzeki i Kaliope* – w mit. gr. Acheloos, bóstwo uosabiające rzekę pod tą samą nazwą, wraz z muzą Kaliope, patronką poezji epickiej, córką Zeusa i Mnemosyne, spłodzili trzy córki: Parsaenopę, Ligię oraz Leukosię [5.1.]

w. 23 *Salve victor, salve triumphator* – (łac.) „Witaj zdobywco, witaj triumfatorze”.

w. 32 *Multani* – mieszkańcy Mołdawii, historycznej krainy leżącej w środkowo-wschodniej Europie; *Wołosi* – grupy etniczne z terenów Półwyspu Bałkańskiego.

w. 33 *hamować swej dumy* – powstrzymać się w swojej zarozumiałości, pewności siebie.

w. 35 *Poznał głupi Moskwin znacznie szablę twoją* – wojna polsko-rosyjska (1577–1582).

w. 36 *Poczuł ją hardy Niemiec, choć przez pewną zbroję* – w latach 1576–1577 doszło do wojny Rzeczypospolitej z Gdańskiem. Batory, chcąc ostatecznego spacyfikowania gdańszczan będących stronnikami Habsburga, poza nałożonymi restrykcjami gospodarczymi postanowił zbrojnie zaatakować miasto. Na czele gdańskiej armii stanął wówczas doświadczony niemiecki dowódca Jan Winkelbruch (zm. 1577). Choć Batory zwyciężył w rozstrzygającej bitwie pod Lubiszewem (1577 r.), nie był w stanie skutecznie oblegać nowoczesnych systemów fortyfikacyjnych Gdańska. Król zawarł porozumienie z miastem, korzystając z mediacji książąt niemieckich.

w. 37 *któś się hardym stawiał* – sens: ktokolwiek zaczepnie najechał twoje tereny.

w. 38 *Mysli swej jako napiął, nigdy nie wyprawił* – sens: nigdy nie udało się zrealizować zamierzonych planów.

w. 40 *na plac wyjdzie* – stanie do pojedynku; *przyglaskać mu kudły* – tu w znaczeniu: ujarzmić.

w. 45 *na to zabiegli* – wyszli na powitanie.

w. 47 *Maurytania* – Mauretania, państwo leżące w Afryce Północno-Zachodniej nad Oceanem Atlantyckim, pokryte w większości pustynią.

w. 48 *z wysep przyległych Indyj* – Indie, państwo leżące w Azji Południowej otoczone Oceanem Indyjskim posiada trzy archipelagi: Andamany, Lakszadiwy oraz Nikobary, składające się łącznie na ok. 600 wysp.

w. 50 *w księstwie moskiewskiego* – w Carstwie Moskiewskim, dawnym Wielkim Księstwie Moskiewskim.

w. 51 *tuszą czułości* – mają nadzieję, że król obejmie nad nimi pieczę.

w. 52 *Wiele świata mieć może w swojej poddaności* – sens: mógłby sprawować rządy monarchiczne nad wieloma krajami.

w. 59 *Lecedemon* – miasto-państwo w starożytnej Grecji, które powszechnie nazywane jest od swojej stolicy Spartą.

w. 60 *Pyrrus* – (319–272 p.n.e.) król Epiru (307–302 p.n.e. i następnie od 297–272 p.n.e.). Toczył wojnę z Rzymem, w której mimo zwycięstwa poniósł duże koszty (stąd przysłowie „Pyrrusowe zwycięstwo”). Po przeniesieniu działań wojennych na Peloponez król wdał się również w konflikt ze Spartą; *zetrzeć rogi* – powiedzenie „utrzeć komuś rogów” w znaczeniu „poskromić kogoś” (NKPP, róg 8b i 13) występuje również w utworze *Jezda do Moskwy* Jana Kochanowskiego.

w. 63 marg. *Max: Ser: 4* – nie ustalono rozwinięcia skrótu i wskazanej przez autora lokalizacji.

w. 64 *dokazać skutkiem* – dowieść czymem.

w. 68 *gniew Iwanów* – Iwana IV Groźnego (zob. objaśn. do 2, z. 6.), tu w znaczeniu: Carstwa Moskiewskiego.

w. 73 *Noe* – postać ze Starego Testamentu. Bóg oszczędził Noego wraz z rodziną w czasie potopu, zlecając mu budowę arki, na którą zebrać miał przedstawicieli wszystkich gatunków zwierząt. Biblia przypisuje mu długowieczność: „I umarł Noe w wieku lat dziewięciuset pięćdziesięciu” (Rdz 9,29).

5.

Syrenes – zob. objaśn. do tytułu.

5.1.

Parsaenope, Ligia, Leukosia – trzy siostry syreny, zob. objaśn. do 4, w. 19–20.

w. 1–4 *Nie chcem błędzić jako ona, / Witając Efestyjona, / Na miejscu króla męznego, / Skażę Daryjuszowego* – Aleksander Wielki (356–323 p.n.e.), król Macedonii w latach 336–323 p.n.e., w 333 r. p.n.e. pokonał króla perskiego Dariusza III (zm. 330 p.n.e.) w bitwie pod Issos, a jego matka Sysygambios oraz żona i córki trafiły do niewoli. Gdy Aleksander wraz ze swoim przyjacielem Efestionem (Hefajstionem) odwiedzili Sysygambios w więzieniu, ta upadła do nóg Efestiona, myśląc go z królem, ponieważ przewyższał władzę urodą.

w. 8 *Nereus* – w mit. gr. bóstwo morskie przepowiadające przyszłość.

5.2.

w. 5 *Neptunus* – w mit. rz. bóg wód, deszczu i chmur, opiekun koni oraz wyścigów.

5.3.

w. 1 *Spartani* – Spartanie, wojownicy armii spartańskiej.

w. 1 marg. *Plutar[chus] in Laconum Apoph[tegmata]* – Plutarch z Cheronei (ok. 50–ok. 125), pisarz i filozof grecki. W swoich dziełach *Apophthegmata Laconica* oraz *Apophthegmata Romana* zebrał powiedzenia spartańskich i rzymskich wodzów.

w. 6–8 *Do państwa twego idąc, wszystkie skarby ony / Wzgardziłyśmy, rękę swych nie chcąc mazać nimi, / Króla mężnego oka bacząc niegodnymi* – sens: Wzgardzili niegodnymi skarbami, nie chcąc ich widokiem hańbić oczu mężnego króla.

w. 11 *hardą Moskwę trwożył* – wojna polsko-rosyjska (1577–1582).

w. 12 *Kalcytratyd* – Kallikratidas (zm. 406 r. p.n.e.), naczelnik spartańskiej floty w wojnie peloponeskiej (431–404 p.n.e.), który poniósł klęskę w bitwie pod Arginuzami (406 r. p.n.e.) przeciwko Ateńczykom; *Hermon* – sternik statku Kallikratidas. Pochodził z Megary.

w. 13 marg. zob. objaśn. do 5.3, w. 1. Paprocki powołuje się na fragment: „Kiedy zamierzał wydać bitwę w pobliżu Arginuz, sternik Hermon uważał, że lepiej byłoby odpłynąć, gdyż Ateńczycy mają znacznie więcej tier. Wtedy odrzekł: »Dlaczego? Ucieczka byłaby hańbiąca i przyniosłaby szkodę Sparcie. Najszlachetniej jest pozostać i albo zginąć, albo odnieść zwycięstwo«” (Plutarch, 2006, s. 200).

w. 15 *Iwan* – Iwan IV Groźny (zob. objaśn. do 2, z. 6.); *puścić fuki* – zaprzestać grózb.

w. 16 *Gdyś Połock, Sokół, Wieliz wziął i Wielkie Łuki* – oblężenie Połocka w 1579 r. było celem pierwszej kampanii Stefana Batorego otwierającej wojnę polsko-rosyjską (1577–1582). Zwycięstwo to umożliwiło przeprowadzenie kampanii wielkołuцьkiej (1580 r.). Oblężenie Wielkich Łuk miało na celu odcięcie terenów Inflant od ziem moskiewskich. Po zdobyciu twierdzy Batory skierował wojsko ku punktom oporu wojsk Iwana IV Groźnego. Podzielone oddziały udały się na wschód do zamku w Wieliziu (pod wodzą Jana Zamojskiego) oraz na północ do zamku Uświat. Janowi Zamojskiemu król powierzył również oblężenie twierdzy w Zawołoczcu, której załoga ostatecznie się poddała. W tym samym czasie Mikołaj Radziwiłł skierowany został pod Jezierzyszczca (nieopodal zdobytej twierdzy Newel), które również się poddały. O udanych oblężeniach w głównej mierze stanowiły drewniane zabudowy twierdzy, które trawione były przez ciągłe pożary.

w. 17 *mieć na się trwogi* – bać się.

w. 18–20 *Upadały satyrom leśnym z strachu rogi. / Nereus i Neptunus, wspolek z rybami / Uchodzili do głębszych nortów z syrenami* – Popłoch bożków spowodowany wojną na pokrytych lasem i bagnami terenach inflancko-moskiewskich można przyrównać do popłochu z *Satyra* Jana Kochanowskiego, wywołanego nadejściem drwali i kupców do lasu.

w. 19 *Nereus* – zob. objaśn. do 5.1, w. 8; *Neptunus* – zob. objaśn. do 5.2, w. 5.

w. 21 *wilga* – średniej wielkości ptak wędrowny o jaskrawożółtym upierzeniu. Śpiew wilgi zwiastuje deszcz.

w. 23 *Teraz* – po zakończeniu konfliktu zbrojnego; *o to cię żądają* – o to cię mocno proszą.

w. 24 *Niestr* – Dniestr, rzeka płynąca obecnie przez terytorium Ukrainy i Mołdawii mająca swoje źródło w Karpatach Wschodnich i uchodząca do Morza Czarnego; *Wisła* – najdłuższa rzeka przepływająca przez terytorium Polski, mająca źródło w Beskidzie Śląskim i uchodząca do Morza Bałtyckiego; *Drwężca* – Drwężca, rzeka płynąca przez Polskę mająca źródło w obecnym woj. warmińsko-mazurskim i uchodząca do Wisły; *wolne mają* – mają do swojej dyspozycji.

w. 26. *Wolne mają mieszkania* – mogą tam zamieszkać.

w. 28 *skąd imię mieć będziesz na wieki* – będzie miał wieczną sławę między bożkami.

6.

planety – zob. objaśn. do tytułu.

Lech – legendarny założyciel państwa Polan.

Henryk Francuz – Henryk Walezy (1551–1589), pierwszy elekcyjny król Polski, rządzący w latach 1573–1574. Poprzednik króla Stefana Batorego. Syn króla Francji Henryka II Walezjusza i Katarzyny Medycejskiej. Henryk Walezy panował także we Francji w latach 1574–1589.

Saturnus – zob. objaśn. do 4, w. 17.

6.1.

Saturnus – zob. objaśn. do 4, w. 17.

w. 4 *pałac górny* – poczet bogów rzymskich, których siedzibą było niebo.

w. 5 *Saturnus* – zob. objaśn. do 4, w. 17.

w. 8 *Że pamięć dni mych święćci miewali w zwyczajaju* – mowa tu o Saturnaliach, święcie obchodzonym od 17 do 23 grudnia ku czci Saturna. Składały się na nie uroczyste orszaki, uczty oraz ofiary.

w. 11 *margin*. zob. objaśn. do 11, w. 6.

w. 13. *opowiadać wielką chęć* – ogłaszać, deklarować wielką życzliwość.

w. 17 *Topory* – pieczętujący się herbem Topór: w czerwonym polu widnieje srebrny topór opatrzony złotą rękojęcią.

w. 18 *Konie* – herb (Starykoń) przedstawiający kroczącego srebrnego konia z czarnym przęgiem (elementem utrzymującym siodło) w czerwonym polu; *Gryfy* – pieczętujący się herbem Gryf: w czerwonym polu widnieje wpięty srebrny gryf ze złotymi szponami i dziobem.

w. 19 *Nałęcz* – pieczętujący się herbem Nałęcz: w czerwonym polu widnieje srebrna nałęczka (chusta kobieca zakładana na głowę); *Jastrzębcowie* – pieczętujący się herbem Jastrzębiec: w błękitnym polu widnieje złota podkowa na opak z krzyżem kawalerskim w środku, z jastrzębiem w klejnocie.

w. 20 *Strzemię* – herb przedstawiający złote strzemię w czerwonym polu; *Leszczyc* – herb przedstawiający złoty bróg (konstrukcja złożona z dachu i czterech słupków, służąca do ochrony składowanego pod nią siana lub zboża) w czerwonym polu; *Śrzeniawa* – herb przedstawiający srebrną krzywaśń (figura w kształcie litery „S”, symbolizująca rzekę) z zaćwieczonym krzyżem kawalerskim w czerwonym polu; *Podkowowie* – pieczętujący się herbem Podkowa: w błękitnym polu widnieje srebrna podkowa.

w. 21 *Półkozowie* – pieczętujący się herbem Półkozic: w czerwonym polu widnieje srebrna głowa osła skierowana wprost, w klejnocie wizerunek srebrnego półkozła; *z tychże też Jelitowie wyszli* – pieczętujący się herbem Jelita: na tarczy o czerwonym polu widnieją trzy skrzyżowanie kopie z kozłem w klejnocie. Florian Szary pochodził ze szlachty pieczętującej się herbem Koźlarogi (w czerwonym polu widnieje pół rogatego kozła), którego symbol przeniesiony został do klejnotu herbu Jelita. Nie wiedzieć czemu, Paprocki zrównuje ze sobą herb Półkozic i Koźlarogi, wskazując na pochodzenie herbu Jelita.

w. 23 *Drużyny* – pieczętujący się herbem Drużyna (Śrzeniawa bez krzyża): w czerwonym polu widnieje srebrna krzywaśń (rzeka); *Kopaszyny* – pieczętujący się herbem Kopaszyna:

w czerwonym polu widnieją dwie srebrne krzywaśnie (rzeki), a pomiędzy nimi miecz ze złotą rękojeścią i srebrną klingą skierowaną w dół; *Niesobie* – pieczętujący się herbem Niesobia: tarcza dwudzielna w pas – pole górne czerwone przedstawia srebrną rogacinę (figurę w kształcie grotu strzały), a w polu dolnym złotym widnieje czarny orli ogon.

w. 24 *Gozdawczyki* – pieczętujący się herbem Gozdawa: w czerwonym polu widnieje podwójna srebrna lilia ze złotym pierścieniem w środku; *Abdanki* – pieczętujący się herbem Abdank: w czerwonym polu widnieje srebrna łękawica (figura w kształcie litery „w”).

w. 25 *Kościeszowie* – pieczętujący się herbem Kościesz: w czerwonym polu widnieje srebrna, rozdarta, przekrzyżowana rogacina (figura w kształcie grotu strzały); *Cholewy* – pieczętujący się herbem Cholewa: w czerwonym polu, między dwiema srebrnymi klamrami obłożniczymi zwróconymi ku sobie brakami, widnieje biały miecz zwrócony ku dołowi; *Gierałci* – pieczętujący się herbem Gierałt: w czerwonym polu pomiędzy czterema złotymi kulami widnieje srebrny rozdarty krzyż; *Larysze* – pieczętujący się herbem Larysza: w czerwonym polu widnieją dwa srebrne lemiesz zwrócone do góry i ostrzem na boki.

w. 26 *Lisowie* – pieczętujący się herbem Lis: w czerwonym polu widnieje dwa razy przekrzyżowana, srebrna rogacina (figura w kształcie grotu strzały), w klejnocie czerwone, wspięte pół lisa.

w. 27 *Helmowie* – pieczętujący się herbem Hełm: w czerwonym polu widnieje srebrny hełm z rogami i złotymi, dębowymi liśćmi pośrodku; *Owadowie* – pieczętujący się herbem Owada: w czerwonym polu widnieje złota ukoronowana brama o dwóch drzwiach, stojąca na zielonym pagórku; *Topacze* – pieczętujący się herbem Topacz: w czerwonym polu występuje złota noga orła, z której wyrasta czarne skrzydło; *Radwani* – pieczętujący się herbem Radwan: w czerwonym polu występuje złota kościelna chorągiew o trzech polach z frędzlami u dołu z zaćwieczonym krzyżem kawalerskim na wierzchu.

w. 28 *Nowiny* – pieczętujący się herbem Nowina: w błękitnym polu widnieje srebrna zawiąsa kotłowa z zaćwieczonym mieczem; *Syrokomla* – pieczętujący się herbem Syrokomla: w czerwonym polu widnieje srebrna łękawica (figura w kształcie litery „w”) z zaćwieczonym srebrnym krzyżem kawalerskim; *Białe Barany* – pieczętujący się herbem Barany (Junosza): w czerwonym polu na zielonej kępie trawy widnieje srebrny bądź biały baran.

w. 29. *Bogoryje* – pieczętujący się herbem Bogorja: w czerwonym polu widnieją dwie srebrne rogaciny (figury w kształcie grotu strzały), jedna skierowana ku górze, druga w dół; *Rogałe* – pieczętujący się herbem Rogala: tarcza dwupolowa dzielona w słup. W srebrnym lewym polu widnieje czerwony jeleni róg, w polu prawym czerwonym srebrny turzy róg; *Doliwowie* – pieczętujący się herbem Doliwa: w błękitnym polu widnieje srebrny pas w lewo skos, a na nim trzy czerwone róże.

w. 30 *Ostojczyki* – pieczętujący się herbem Ostoja: w czerwonym polu między dwoma złotymi półksiężycami zwróconymi ku sobie barkami widnieje miecz o srebrnej kłindze i złotej rękojeści; *Szeligi* – pieczętujący się herbem Szeliga: w czerwonym polu widnieje złoty półksiężyc o rogach zwróconych do góry z łańskim krzyżem pośrodku; *Wężyk* – herb Wąż: w czerwonym polu widnieje zielony wąż w złotej koronie ze złotym jabłkiem w pysku; *Zabawowie* – pieczętujący się herbem Zabawa o tarczy dwupolowej dzielonej w słup: prawe pole błękitne, lewe w biało-srebrną szachownicę.

w. 31 *Osoria* – herb przedstawiający złote wyszczerbione koło ze srebrnym krzyżem w czerwonym polu z trzema strusimi piórami w klejnocie; *Wadwicz* – herb o tarczy dzielonej w słup: w prawym czerwonym polu widnieje srebrny pstrąg, w lewym srebrnym polu czerwony pstrąg.

w. 32 *Nieczuje* – (Ostrzew) pieczętujący się herbem Nieczuja: w czerwonym polu widnieje srebrna lub naturalna ostrzew (pień) z pięcioma lub sześcioma sękami (trzema po lewej stronie) z zaćwieczonym złotym lub srebrnym krzyżem; *Świnki* – pieczętujący się herbem Świnka: w czerwonym polu widnieje czarny łeb dzika o srebrnych kłach, dzierzony za dolną szczękę przez rękę w niebieskim rękawie. W klejnocie znajduje się kobieta w czerwonej sukni; *Trzaski* – pieczętujący się herbem Trzaska: w błękitnym polu widnieje złoty księżyc między dwoma mieczami ułamanymi na opak w słup; *<Hołobok>* – herb przedstawiający pół srebrnego łosia od głowy w czerwonym polu; *Sokola* – herb przedstawiający hybrydę: przód srebrnego dzika, tył czarnego niedźwiedzia w zielonym polu.

w. 33 *Janinowie* – pieczętujący się herbem Janina: w czerwonym polu widnieje fioletowa tarcza, w klejnocie siedem pawich piór; *Godzemby* – pieczętujący się herbem Godziemba: w czerwonym polu widnieje naturalnej barwy sosna o trzech konarach i pięciu korzeniach; *Piławy* – pieczętujący się herbem Piława przedstawiającym srebrny półtrzecia krzyż w błękitnym polu z pięcioma strusimi piórami w klejnocie; *Powaly* – pieczętujący się herbem Powala (Ogończyk): w czerwonym polu widnieje pół srebrnej toczenicy (pierzścień), na której zaćwieczona jest srebrna rogacina (figura w kształcie grotu strzały).

w. 34 *Kierdejowie* – pieczętujący się herbem Kierdeja: tarcza dwupolowa dzielona w słup, w prawym błękitnym polu występują trzy lilie w słup, pole lewe czerwone; *Bodule* – pieczętujący się herbem Bodula (Godula): w błękitnym polu widnieją trzy srebrne lilie w słup; *Pierzchały* – pieczętujący się herbem Pierzchała: w czerwonym polu widnieje srebrna wieża szachowa w koronie.

w. 37 *Leliwy* – pieczętujący się herbem Leliwa: zob. objaśn. do 1 w. 6.

w. 39 *Ciołki* – pieczętujący się herbem Ciołek: w srebrnym polu widnieje czerwony ciołek (wyrośnięte ciele); *Lewarty* – pieczętujący się herbem Lewart: w czerwonym lub błękitnym polu widnieje wspięty lampart w złotej koronie; *Łodzie* – pieczętujący się herbem Łodzia: w czerwonym polu widnieje złota łódź; *Korabie* – pieczętujący się herbem Korab: w czerwonym polu widnieje złoty korab (łódź) ze złotą murowaną blankowaną wieżą; *Rawice* – pieczętujący się herbem Rawicz: w złotym polu widnieje kroczący czarny niedźwiedź, na którym siedzi kobieta w czerwonej sukni i złotej koronie.

w. 40 *Wieniawy* – pieczętujący się herbem Wieniawa: w złotym polu widnieje czarna głowa żubra ze złotym kołem w nozdrzach; *Pomian* – herb przedstawiający czarną głowę żubra przebitą mieczem w skos między rogami w złotym polu; *Trąby* – herb przedstawiający trzy czarne trąby o złotych okuciach połączone ustnikami w srebrnym polu; *Bończyce* – pieczętujący się herbem Bończa: w błękitnym polu widnieje wspięty srebrny jednorożec.

w. 41 *Różycowie* – pieczętujący się herbem Różyc (Poraj): w czerwonym polu widnieje pięciopłatkowa srebrna róża; *Tarnawa* – herb przedstawiający srebrny grecki krzyż w czerwonym polu, pod jego lewym ramieniem widnieje złoty półksiężyc; *Odrowąż* – zob. objaśn. do 1 w. 4.

w. 43 *Prusy* – pieczętujący się herbem Prus: w czerwonym polu widnieje srebrny półtorakrzyż; *Salawa* – herb przedstawiający w błękitnym polu złotą toczenicę (czepiec) z zaćwieczonymi wewnątrz trzema złotymi krzyżami kawalerskimi ułożonymi w rosochę (rozgałęzienie); *Korzbok*

– (Koszbog) herb przedstawiający trzy złote karpie, w poprzek jeden nad drugim, w błękitnym lub srebrnym polu; *Ostrzewczykowie* – pieczętujący się herbem Ostrzew, zob. objaśn. do 6.1 w. 32.

w. 44 *Oksza* – herb przedstawiający srebrną siekierę bojową (okszę) zwróconą ostrzem w prawo w czerwonym polu; *Wczele* – herb przedstawiający złoto-srebrną szachownicę; *Sulima* – herb o tarczy dwudzielnej w pas: w części górnej pół czarnego orła w złotym polu, obróconego w lewą stronę, w części dolnej w czerwonym polu widnieją trzy złote kamienie; *Zarębowie* – pieczętujący się herbem Zaręba: herb o tarczy dwudzielnej w pas z blankami, w części górnej w złotym polu widnieje wspięty czarny półlew, w dolnej w czerwonym polu trzy złote kamienie.

w. 45 *Mutyni* – pieczętujący się herbem Mutyna (Dryja): w czerwonym polu widnieją trzy złote kamienie w lewym skosie między dwoma czarnymi liniami; *Łabędzie* – pieczętujący się herbem Łabędź: w czerwonym polu widnieje srebrny łabędź; *Paparona* – (Gąska) herb przedstawiający siedzącą na kępie zielonej trawy srebrną gęś w błękitnym polu.

w. 46 *Płomienie* – pieczętujący się herbem Płomień (Zadora): w błękitnym polu widnieje srebrna lwia głowa, ziejąca czerwonym płomieniem; *Biberstein* – herb przedstawiający czerwony jeleni róg o pięciu sękach w słup na złotym polu; *Kuszaba* – herb przedstawiający czarny kamień młyński ze srebrną paprzyką (żelazny element koła młyńskiego) pośrodku w srebrnym polu, w klejnocie osiem srebrnych głów szczeniąt w dwóch rzędach.

w. 47 marg. *Krzysztof Warszawicki* – Krzysztof Warszawicki (1543–1603) herbu Kuszaba, sekretarz królewski, historyk, pisarz polityczny i dyplomata. W czasie wojny polsko-rosyjskiej (1577–1582) służył królowi Stefanowi Batoremu w dyplomatycznych rokowaniach.

w. 49 *Prawdzcic* – herb przedstawiający blankowany mur z czerwonej cegły w niebieskim polu, nad którym wystaje pół złotego lwa o czerwonym języku i pazurach, dzierżącego w przednich łapach złotą obręcz („prawdę”); *Ogończyk* – herb przedstawiający srebrną rogacinę (figurę w kształcie grotu strzały) zwróconą grottem w górę, osadzoną na półtoczenicy (połowie pierścienia) w czerwonym polu; *Korwin* – herb przedstawiający czarnego kruka ze złotym pierścieniem skierowanym diamentem ku dołowi w dziobie, stojącego na naturalnym pniu położonym w pas, o dwóch sękach u góry i na dole.

w. 50 marg. *Jan Kochanowski* – (ok. 1530–1583) herbu Korwin, poeta, tłumacz, syn Piotra Kochanowskiego i Anny Białaczowskiej. W 1579 r. sprawował funkcję nadwornego poety króla Stefana Batorego. W znacznej mierze przyczynił się do rozwoju polskiego języka literackiego.

w. 51 *Herbortowie* – pieczętujący się herbem Herburt: w czerwonym polu widnieje zielone lub złote jabłko przebite trzema mieczami (w skos prawy, w skos lewy i na opak); *Brochwicowie* – pieczętujący się herbem Brochwicz: w srebrnym polu widnieje czerwony wspięty jeleni ze złotą koroną na szyi.

w. 52 *Grabie* – herb przedstawiający w złotym polu białe grabie z siedmioma zębami wbite w słup w zielony pagórek; *Korzbog* – zob. objaśn. do 6.1 w. 43; *Świerczek* – herb przedstawiający w błękitnym polu złotą majuskułę „N” z wygięciem w poprzecznej belce; *Kotwiczowie* – pieczętujący się herbem Kotwic: w srebrnym polu widnieje czerwony pas, w klejnocie ramię dzierżące miecz.

w. 53 *Wieruszowa* – herb przedstawiający wspiętego rogatego kozła (górną połowę zwierzęcia czarna, dolną w czerwono-białą szachownicę) w srebrnym polu; *Szasor* – (Orla) herb przedstawiający czerwonego orła bez głowy o złotych szponach, nad którym znajduje się złota gwiazda w srebrnym polu; *Prowanna* – herb przedstawiający srebrnego orła ze złotymi

szponami w czerwonym polu. Na piersi orła widnieje tarcza dzielona w krzyż: w czerwonych polach I i IV srebrna kolumna ze złotą koroną, w srebrnych polach II i III zielona winna lato-rośl; *Sasowie* – pieczętujący się herbem Sas: w polu błękitnym bądź czerwonym występuje złoty półksiężyc zwrócony barkiem w dół, nad nim między dwiema złotymi gwiazdami srebrna strzała skierowana grotem ku górze.

w. 54 *Łagoda* – herb o tarczy dwudzielnej w pas: górne pole czerwone, dolne srebrne, w klejnocie trzy strusie pióra; *Wielkie Kończyce* – Kończyce Wielkie, wieś leżąca w granicach Śląska Cieszyńskiego; *Glaubic* – herb przedstawiający złotą rybę w błękitnym polu; *Ramułtowie* – pieczętujący się herbem Ramułt: w czerwonym polu widnieje pięć srebrnych róż (dwie u góry, jedna w środku, dwie na dole).

w. 55 *Bersten* – herb przedstawiający trzy złote koła (dwa nad jednym) w czerwonym polu; *Drogosław* – herb przedstawiający opierzoną w słupek srebrną rogacinę (figura w kształcie grotu strzały) na barku srebrnej połutoczenicy (półpięścienia) w czerwonym polu; *Kietlicz* – herb przedstawiający trzy złote sznury złożone w ósemkę (dwa nad jednym), stykające się w środku tarczy w czerwonym polu; *Bonar* – herb Bonarowa o tarczy dwupolowej dzielonej w słupek: prawe pole srebrne, lewe czerwone. Pośrodku podwójna lilia – czarna z prawej i srebrna z lewej; *Niemczykowie* – pieczętujący się herbem Niemczyk: tarcza dwudzielna w pas: na części górnej widnieje pół czarnego jednorożca zwróconego w lewą stronę w białym polu, na części dolnej pół białego karpia (od ogona) w czarnym polu.

w. 56 *Twardost* – herb przedstawiający serce w srebrno-czarną szachownicę z takąż wstęgą na wierzchołku w czerwonym polu; *Heltowie* – pieczętujący się herbem Helt: w czarnym polu, na białej strefie widnieje czerwona strzała skierowana z lewa w skos.

w. 57 *Lech* – zob. objaśn. do 6.

w. 70 marg. *Regem nasci nihil magni est, ad Regno dignum se praestitisse maximum* – (łac.) „Niczym wielkim nie jest urodzić się królem, rzeczą wielką zaś dowieść, że jest się godnym królestwa”.

w. 71 *Agatokles* – (361–288 p.n.e.), król Sycylii w latach 304–289 p.n.e. Prowadził wojnę z Kartaginą (311–305 p.n.e.), usiłując zjednoczyć wszystkie greckie miasta pod swoim panowaniem; *celować w dzielności* – przewyższać w dzielności.

w. 73–74 *Iż królem się urodzić nie masz nic sławnego, / Wielka, kogo obiorą dla zacnych spraw jego* – Stefan Batory konkurował w wolnej elekcji w 1575 r. z cesarzem Maksymilianem II Habsburgiem, carem Iwanem IX Groźnym oraz Janem II Wazą, królem Szwecji. Ostatecznie Batory objął tron Polski na drodze taktycznych działań szlachty, pośrednio przez ślub z Anną Jagiellonką (siostrą Zygmunta Augusta).

w. 76 *pod moc podbijesz* – uczynisz sobie poddanym; *nie zaczynaj trwogi* – nie rozpoczynaj wojny.

6.2.

Mars – w mit. gr. bóg wojny i patron pór roku. Czczony jako ojciec Romulusa i Remusa – założycieli Rzymu.

brat monarchy – prawdopodobnie mowa tu o Krzysztofie Batorym (1530–1581), bracie Stefana Batorego. Wojewoda Siedmiogrodu (1576–1581) był ojcem Zygmunta Batorego – męża Gryzeldy, córki Jana Zamojskiego. Paprocki, umieszczając bliskiego krewnego monarchy wśród

przesyłających pozdrowienia dawnych władców Polski, nobilituje ród króla, a także oddaje hołd zmarłemu rok przed wydaniem utworu Krzysztofowi Batoremu.

w. 6 *górnny gród* – niebo.

w. 8 *Troją grecka nawałność niszczyła* – mowa tu o wojnie trojańskiej i oblężeniu Troi przez Greków (Achajów), do których doszło w XIII–XII w. p.n.e.

w. 9 *Krok* – Krak, Grak, legendarny władca i założyciel Krakowa.

w. 10 *Hamować z onej trwogi* – powstrzymywać obawy.

w. 17 *szyk*: Zlecił nam, byśmy szli do ciebie z upominkami.

w. 20 *Merkuryjusz* – w mit. rz. bóg handlu, patron kupców, złodziei i posłaniec bogów.

w. 21 *Antygon* – Antygon Jednooki (ok. 382–301 p.n.e.), wódz Aleksandra III Macedońskiego (356–323 p.n.e), króla Macedonii (336–323 p.n.e), uznawanego za wybitnego stratega. Antygon w wyniku sprawnych działań wojennych zdobył morską hegemonię, a w 306 r. p.n.e. ogłosił się królem Macedonii.

w. 21 marg. *Aut dolo, aut vi, aut <a>perte, aut per insidias. Stob[aeus] Sermo[nes] 52* – (łac.) „Albo podstępem, albo siłą, albo jawnie, albo przez podstęp”. Paprocki powołuje się prawdopodobnie na 52 rozdział dzieła Jana Stobajosa (zob. objaśn. do 2, z. 2).

w. 22 *Niestr* – zob. objaśn. do 5.3, w. 24.

6.3.

Merkuryjusz – zob. objaśn. do 6.2, w. 20.

Leszkowie – legendarni władcy Polski wymieniani po raz pierwszy w *Kronice Polski* Wincentego Kadłubka: Leszko I (IV w. p.n.e.), Leszko II, Leszko III.

w. 1 *złemu wczas zachodzić potrzeba* – należy zapobiegać złu.

w. 6 *poczet obrzymi* – orszak olbrzymów (gigantów). W mit. gr. olbrzymy były dziećmi Uranosa i Gai, charakteryzowały się wielkim wzrostem oraz niesamowitą siłą. Olbrzymy groziły zniszczeniem Olimpu, co doprowadziło do walki z bogami (gigantomachii).

w. 7 *Leszki* – zob. objaśn. do 6.3.

w. 16 *z ich powagi złupił* – odarł z poważania, uznania.

w. 17 *Barnim* – ziemia w Marchii Brandenburskiej; *Mysznija* – Miśnia, miasto leżące w dzisiejszej Saksonii. W 1002 r. tereny te przez kilka miesięcy należały do Polski, którą władał wówczas Bolesław Chrobry (967–1025).

w. 18 *Serpska ziemia* – ziemie zamieszkiwane niegdyś przez słowiańską grupę Serbołużyczan, dziś teren Niemiec; *Datyja* – nie udało się ustalić; *Dytywonija* – Dytwonia, nazwa wymieniona w *Dziejach Polskich* Jana Długosza (1841, s. 163).

w. 19 *Brandenburg* – Brandenburg, miasto w dzisiejszych Niemczech. Pierwotnie tereny te stanowiły słowiański gród Brenna plemienia Stodoran; *Magdeburg* – miasto w dzisiejszych północno-środkowych Niemczech.

w. 20 *Dalebürg* – Dahlenburg, miasto w dzisiejszych północnych Niemczech; *Wismaryja* – Wismar, miasto leżące w dzisiejszej Meklemburgii-Pomorzu Przednim. Pierwotnie była to osada słowiańska.

w. 21 *Brzegi wielkiego morza* – Morze Północne; *Brem* – Brema, miasto leżące w dzisiejszych północnych Niemczech; *Lubek* – miasto leżące w dzisiejszych północnych Niemczech. Tereny

te od VIII w. zamieszkiwały plemiona słowiańskie, podbite w 1158 r. przez Henryka Lwa (1129–1195), księcia Saksonii i Bawarii; *Luneburg* – Lüneburg, miasto leżące w dzisiejszej Dolnej Saksonii. Od VII w. tereny te zamieszkiwało plemię Drzewian z grupy Słowian połabskich.

w. 22 *Zwierzyniec* – dziś dzielnica Krakowa (dawniej wieś); *Lukowia* – nie udało się ustalić; *Bachiburg* – nie udało się ustalić.

w. 23 *Mechelburg* – Meklemburgia, historyczna kraina leżąca na dawnych terenach plemienia Obodrzyców (grupa Słowian połabskich), podbitych przez Henryka Lwa (1129–1195); *Rostok* – miasto leżące w dzisiejszych północno-wschodnich Niemczech. W VI w. tereny te zamieszkiwało plemię Obodrzyców (grupa Słowian połabskich); *Werla* – gród wspomniany w *Dziejach Polskich* Jana Długosza (1841, s. 164); *Czeszyn* – Cieszyn, miasto w południowej Polsce. Tereny te w IX w. zamieszkiwało plemię Gołęczyców (grupa Słowian lechickich). Następnie ziemie te były pod panowaniem Piastów, po czym przeszły w ręce Habsburgów; *Ostrów* – Ostrów Wielkopolski lub Wurstaw, miejscowość leżąca w południowych Niemczech; *Swanów* – prawdopodobnie Dzwonowo, nieistniejące obecnie miasto w woj. wielkopolskim.

w. 23 marg. *Agésilau interrogatus: qui nam essent fines Laconicae dicionis? Vibrata Lancea, quousque inquit hec valeat pertigere* – (łac.) „Zapytany kiedyś, jak daleko rozciągają się granice Lakonii, rzekł (Agesilaos), potrząsając włócznią: »Tak daleko jak ona sięga«” (tłum. Katarzyna Jażdżewska; Plutarch, 2006, s. 166).

w. 24 *Wołogosz* – Wołogoszcz, dziś Wolgast, miasto leżące w północno-wschodnich Niemczech. Niegdyś siedziba Słowian połabskich; *Czasny* – nie udało się ustalić; *Marłów* – Marlow, miasto leżące w dzisiejszych Niemczech, którego odosobowa nazwa pochodzi z języka zachodniosłowiańskiego; *Tręboszów* – Tręboszów Bór, Trębiczów Bór, dziś wieś Transbór leżąca w woj. mazowieckim; *Bolełów* – nie udało się ustalić.

w. 25 *Wołyniec* – prawdopodobnie zaginiona wieś w powiecie łuckim; *Lachin* – nie udało się ustalić; *Hów* – miasto (dziś wieś) w woj. mazowieckim; *Starygrad* – Stargard, miasto leżące dziś na terenie woj. zachodniopomorskiego. Jeden z najstarszych grodów Pomorza Zachodniego; *Dymin* – starożytne miasto leżące w regencji szczecińskiej zbudowane przez Słowian.

w. 26 *Aldenburg* – Altenburg, miasto w dzisiejszych środkowo-wschodnich Niemczech; *Winety* – Wineta, legendarny gród u ujścia Odry do Morza Bałtyckiego zamieszkiwany m.in. przez Słowian i Greków; *Julin* – Wolin, miasto leżące na terenie księstwa pomorskiego, dziś na terenie woj. zachodniopomorskiego.

w. 29 *Iakoński król* – Agesilaos II (444–360 p.n.e.), król Sparty w latach 400 lub 396 p.n.e.–360 p.n.e.

6.4.

Jowisz – w mit. rz. najwyższy władca, bóg nieba i ojciec wszystkich bogów. Syn Saturna i bogini płodności Ops.

Piast – legendarny protoplasta dynastii piastowskiej. Był ojcem Siemowita, księcia Polan. W historiografii sarmackiej Piast stał się symbolem ideałów szlacheckich.

w. 6 *Słyki* – nie udało się ustalić; *umysł przestworny* – wielki zamysł.

w. 9 *Piast* – zob. objaśn. do 6.4; *Pluton* – w mit. rz. bóg świata podziemnego, brat Jowisza.

w. 10 *Ladon* – w mit. gr. uosobienie rzeki Ladon przepływającej przez Arkadię. Syn Okeanosa i Tetydy.

w. 13 *Mieczysława wnuka, prawnuka Chabrego* – mowa o Władysławie I Świętym (ok. 1040/1048–1095), królu Węgier. Był synem króla Węgier Beli I oraz nieznannej z imienia córki Mieszka II Lamberta (990–1034) – syna Bolesława I Chrobrego. Kanonizowany w 1192 r. i czczony w Kościele katolickim.

w. 19 *Krzywousty* – Bolesław III Krzywousty (1086–1138), książę Polski w latach 1107–1138. Syn Władysława I Hermana i Judyty. Jego wyprawy wojenne doprowadziły do wcielenia do Księstwa Pomorza Gdańskiego oraz podporządkowania Pomorza Zachodniego.

w. 20 *Któremu tak na wojnę właśnie by na gody* – sens: wyprawa wojenna jest dla niego niczym udanie się na biesiadę.

w. 23–26 *Przypisując ci więcej niż Memmijuszowi, / Dawnych wieków sławnemu w Rzymie hetmanowi, / Co był Mitrydatysa króla walecznego / Poraził i Tygrana nazbyt zuchwałego* – nie Memmijusz, a Lukullus (117–56 p.n.e.), wódz i polityk rzymski, dowodził w zwycięskiej wojnie z Mitrydatesem VI Eupatorem (132–63 p.n.e.), królem Pontu oraz jego zięciem Tigranese II Wielkim (138–56 p.n.e.), królem Armenii.

w. 25 marg. *Duos Reges profligavit Xiphilinus in Pompeio* – (łac.) „Pokonał dwóch królów. Ksyfilin w Pompejuszu”. Jan Ksyfilin (ok. 163–235), rzymski historyk greckiego pochodzenia, autor *Historii Rzymskiej*.

w. 27 *Piast* – zob. objaśn. do 6.4.

6.5.

Lodwik – Ludwik Węgierski (1326–1382), król Węgier (1342–1382) oraz król Polski w latach 1370–1382. Syn króla Węgier Karola I Roberta i Elżbiety Łokietkówny, córki króla Polski Władysława I Łokietka.

dwoje sceptrum i dwie złote jabłce – mają one symbolizować dwa berła w ręku Batorego: polskie i węgierskie.

w. 7 *Ludwik* – Ludwik Węgierski, zob. objaśn. do 6.5.

w. 10 *zamilkła sława* – nędzna, mizerna reputacja.

w. 11 *Budzyń* – Buda, stolica Węgier.

w. 20 *Agis* – Agis II (zm. 398 p.n.e.), król Sparty w latach (427–398 p.n.e.), syn Archidamosa II, króla Sparty w latach 469–427 p.n.e. Dowodził w zwycięskiej bitwie pod Mantineją w 418 r. p.n.e. między Spartą a Argejczykami.

w. 22 *Lacedemony* – zob. objaśn. do 4, w. 59.

6.6.

Sol – w mit. rz. bóg Słońca.

Jagiello – Władysław II Jagiełło (ok. 1362 lub 1352–1434), król Polski w latach 1386–1434 oraz wielki książę litewski w latach 1377–1381 oraz 1382–1401. Małżeństwo z Jadwigą Andegawęńską, córką króla Polski Ludwika Węgierskiego, umożliwiło mu przejście korony. Dowodził wojskami polsko-litewskimi w zwycięskiej bitwie z zakonem krzyżackim pod Grunwaldem w 1410 r.

w. 3 *Władysław Jagiełło* – zob. objaśn. do 6.6.

w. 8 *Pogromem sprosnej Moskwy* – wojna polsko-rosyjska (1577–1582).

w. 8 marg. *Plutar[chus] in Regum et Imperatorum Apoph[thegmata]* – (łac.) Plutarch w *Powiedzeniach królów i wodzów*.

w. 9 *Pyrrus* – zob. objaśn. do 4, w. 60.

w. 11 u *Koryntu* – mowa o bitwie rozegranej w 394 r. p.n.e. nad rzeką Nemeą. Była to jedna z największych bitew wewnętrznych Grecji, gdzie przeciwko Sparcie stanęły: Ateny, Argos, Korynt, Eubea i Beici. Lacedemończycy (zob. objaśn. do 4, w. 59) odnieśli zwycięstwo.

w. 12 *Agésilas* – Agésilas II (444–360 p.n.e.), król Sparty w latach 396–360 p.n.e.

w. 12 marg. *Idem* – (łac.) „To samo”. Zob. objaśn. do 5.3, w. 1. Paprocki wskazuje na komentarz Agésilasa II odnoście bitwy: „Gdy po zwycięstwie Lacedemończyków nad Ateńczykami i ich sprzymierzeńcami, odniesionymi w Koryncie, dowiedział się, ilu wrogów poległo, zawołał: »Biada Helladzie, która z własnej winy uśmierciła tak wielu mężów, że łatwo mogliby oni pokonać wszystkich barbarzyńców!«” (Plutarch, 2006, s. 98–99).

w. 15 marg. *Anno 1580* – (łac.) „roku” 1580; *Hetman Mikołaj Mielecki* – Mikołaj Mielicki (ok. 1540–1585) herbu Gryf, hetman wielki koronny (1579–1580). Hetman dowodził głównym wojskiem podczas oblężenia Połocka w 1579 r. Batory zlecił wówczas Mieleckiemu również zdobywanie okolicznych zamków, a po zajęciu Połocka przejście twierdzy Sokół. Swoje działania Mielecki zakończył zdobyciem Suszy.

w. 17–25 zob. objaśn. do 5.3 w. 16.

w. 18 *Niscerda, Susza, Kopiec* – zamki w Nieszczerdzie, Suszy i Kopcu zostały zdobyte przy okazji oblężenia Połocka.

w. 19 marg. *Anno 1581* – (łac.) „roku” 1581; *Zamojski hetman z domu Jelita* – hetman Jan Sariusz Zamojski (1542–1605), syn Stanisława Zamojskiego i Anny z Herbutów Zamojskiej, kanclerz (od 1576 r.) i hetman wielki koronny (od 1581 r.), doradca króla Zygmunta II Augusta oraz Stefana Batorego – zdobył Wieliz i Zawołocze.

w. 25 marg. *Jan Groff Rozrażowski z domu Doliwa, zabił u Zawoło[czy]* – Jan Rozdrażewski (Rozrażewski) h. Doliwa (ok. 1543–1600), podkomorzy i kasztelan poznański. W latach 1579–1581 walczył jako ochotnik w wojnie inflanckiej. Paprocki mylnie przypisuje mu tytuł grofa, należący do stryjecznego brata Rozdrażewskiego, również Jana – hrabiego na Pomsdorfie.

w. 27 *Russa* – Stara Russa została zdobyta w 1580 r. przez zagon pod dowództwem Filona Kmity (zob. objaśn. do 1).

w. 28 *Toropiec* – dziś miasto w zachodniej Rosji. W bitwie pod Toropcem (wrzesień 1580 r.) jazda polska pod dowództwem księcia Janusza Zbaraskiego (ok. 1553–1608) rozgromiła kawalerię moskiewską.

w. 29 *Woroniec* – został opanowany przez wojska królewskie w 1580 r.

w. 30 *Iwan* – Iwan IV Groźny, zob. objaśn. do 2, z. 6.

w. 33–34 *Potym, kiedyś do Pskowa znowu przyszedł z wojski, / Z Węgry, z Niemcy i z ludem twoim mężnym z Polski* – oblężenie Pskowa trwało od września 1581 do lutego 1582 r. Armia Batorego rozłożyła swoje obozy 4 km od Pskowa w podziale na nacje: na lewym skrzydle Węgrzy, w środku Polacy, na prawym Litwini, a pomiędzy nimi Niemcy.

w. 33 marg. *Anno 1582* – (łac.) „roku” 1582; *Hetman Jan Zamojski* – hetman Jan Zamojski (zob. objaśn. do 6.6, w. 19) dowodził całą armią polską podczas oblężenia Pskowa w zastępstwie króla Stefana Batorego.

w. 37 marg. *Chorągiew biała Prokopa Pieniąszka Kawalera z domu Odrowąż* – Prokop Pieniążek (zm. 1589 r.) herbu Odrowąż (zob. objaśn. do 1 w. 4), należał do zakonu rycerzy jerozolimskich. Dowodził on oddziałem ok. 300 ochotników w ataku na Psków. Oddział jego wystąpił pod białą chorągwią z błękitnym krzyżem.

w. 42 *białte koszule* – oddział ochotników wystąpić miał w białych koszulach założonych na zbroję: „Dziwna rzecz – pisał świadek wydarzeń – jako ich siła do nich i rejestru bieгло, koszule białą włożywszy na wierzch zbroi [...]” (Kupisz, 2006, s. 151).

w. 45 *Lecieli jako snopie* – sens: upadali jak snopki zżętego zboża. Zwrot ten pojawia się w *Kronice polskiej* Marcina Bielskiego w opisie walk Turków z Wołochami (Bielski, 1856, s. 1354).

w. 48 *wzbudzić [...] drogę* – nakierować na inny tor myślenia.

w. 49 *Jagiello* – zob. objaśn. do 6.6; *Kazimierz* – Kazimierz IV Andrzej Jagiellończyk (1427–1492), król Polski w latach 1447–1492 oraz wielki książę litewski w latach 1440–1492. Syn Władysława II Jagiełły i Zofii Holszańskiej. Za swojego panowania pokonał zakon krzyżacki i odzyskał Pomorze Gdańskie.

w. 50 *Aleksander* – Aleksander Jagiellończyk (1461–1506), król Polski w latach 1501–1506 oraz wielki książę litewski w latach 1492–1506. Syn Kazimierza IV Jagiellończyka i Elżbiety Rakuszaneki. Za jego rządów sejm zebrany w Radomiu w 1505 r. uchwalił konstytucję *Nihli novi* (łac. „nic nowego”); *Zygmunt* – zob. objaśn. do 2, z. 3; *August* – Zygmunt II August (1520–1572), król Polski oraz wielki książę litewski w latach 1548–1572. Syn Zygmunta I Starego i Bony Sforzy oraz ostatni męski przedstawiciel Jagiellonów. Z jego inicjatywy na mocy unii lubelskiej Koronę Królestwa Polskiego i Wielkie Księstwo Litewskie połączono w Rzeczpospolitą Obojga Narodów.

w. 51–59 Dawni królowie Polski za pośrednictwem personifikacji Słońca proszą Batorego o odzyskanie utraconych niegdyś za ich panowania ziem.

w. 53 *Kazimierz [...] Pskowiany* – za czasów panowania Kazimierza Jagiellończyka (zob. objaśn. do 6.6, w. 49) car moskiewski Iwan III Srogi (1440–1505) prowadził podboje sąsiednich terenów, a w 1464 r. zajął Psków, będący wówczas bogatą republiką kupiecką.

w. 53 marg. *Jagiello stracił Nowogród* – w marcu 1230 r. Nowogród Wielki uznał zwierzchnictwo wielkiego księcia moskiewskiego Dymitra Dońskiego. Następnie w celu wyparcia wpływów moskiewskich, Jagiello osadził na tronie Nowogrodu swojego brata Lingwena Semena Olgierdowicza (1355–1431), który utracił ziemie w 1392 r. Tereny te należały zamiennie do Moskwy bądź Litwy.

w. 54 marg. *Aleksander siewierską ziemię* – Aleksander Jagiellończyk zawarł niekorzystny dla Litwy półroczny rozejm z Moskwą, na mocy którego utracił ziemię siewierską i czernihowską.

w. 56 *wziąć do sprawy* – wziąć pod swoje rządy.

w. 56 marg. *Zygmunt Smoleńsk* – w wyniku wojny litewsko-moskiewskiej (1512–1522) doprowadzono do utracenia przez Zygmunta I Starego Smoleńska w 1514 r.

w. 58 *Kiedyś Połock stracony jego wyswobodził* – Stefan Batory odzyskał Połock podczas oblężenia w 1579 r. Wydarzenie to rozpoczęło wojnę o odbicie Inflant zagarniętych przez cara Iwana IV Groźnego.

w. 58 marg. *Zygmunt August Połock* – w trakcie I wojny północnej (1563–1570) Zygmunt II August podpisał sojusz, na mocy którego oddał Moskwie Połock w zamian za Parnawę dla Szwecji.

w. 61 *nie wieczna zgoda doszła z tym tyranem* – rozejm w Jamie Zapolskim (15 stycznia 1582 r.) podpisany został początkowo na okres 10 lat.

w. 63 *Psametych [...] egipski* – Psametych III, faraon egipski panujący w latach 526–525 p.n.e. Dostał się on do niewoli podczas inwazji Imperium Perskiego pod wodzą Kambyzesa II (zm. 522 p.n.e.) na Egipt. Ostatecznie został skazany na śmierć za próby spiskowania; *Pyrrus* – zob. objaśn. do 4, w. 60.

w. 64 *Maksimian* – Maksymian Trak (172 lub 173–238), cesarz rzymski w latach 235–238, uznany za barbarzyńcę, którego rządy zapoczątkowały kryzys cesarstwa. Jego słaba pozycja polityczna skutkowałą marszem zbrojnym na Rzym w 238 r. Wśród źle zaopatrzonego, wygłodzonego i zmęczonego wojska doszło do buntu, podczas którego żołnierze zamordowali Maksymiana.

w. 66 *chęć swą powinną* – należyta życzliwość, przychyłność.

w. 69 *Nestorowy żywot* – w mit. gr. Nestor, król Pylos i wódz walczący w wojnie trojańskiej, miał przeżyć trzy pokolenia ludzkie.

6.7.

Wenus – w mit. rz. bogini wiosny i roślinności, następnie utożsamiona z grecką Afrodytą zyskała miano bogini miłości.

Henryk król polski i francuski – zob. objaśn. do 6.

w. 2 *pałac Apolinowy* – siedziba boga piękna i patrona sztuki Apolla mieściła się na najwyższym szczycie greckiego pasma górskiego Parnas w pobliżu Delf.

w. 4 *Acz sobie wielce cieszę tym teraz twarz swoją* – ma radość wypisaną na obliczu.

w. 7 *Bolesławy* – Bolesław I Chrobry (zob. objaśn. do 2, z. 3), Bolesław II Szczodry (Śmiały) (ok. 1042–1081/1082), król Polski w latach 1076–1079, syn Kazimierza I Odnowiciela i Dobroniegi Marii, oraz Bolesław III Krzywousty (1086–1138), książę Polski w latach 1107–1138, syn Władysława I Hermana i Judyty.

w. 9 *Gedyminy* – Giedyminowicze to dynastia litewskich władców wywodząca się od dziada Władysława II Jagieły – wielkiego księcia litewskiego Giedymina (ok. 1275–1341); *Wituldy* – Witold Kiejstutowicz (1354 lub 1355–1430), książę litewski (1384–1389) z rodu Giedyminowiczów. Był bratem stryjecznym Władysława II Jagieły; *Witenie* – Witenes (zm. 1316), wielki książę litewski (1295–1316).

w. 10 *kładzie w podłej cenie* – nisko ceni.

w. 11–12 *tebański król z Lacedemony / Walcząc* – w bitwie pod Leuktrami (371 p.n.e.) armia tebańska pod wodzą Epaminondasa (ok. 420–362 p.n.e.) zwyciężyła armię spartańską (*Lacedemony* – zob. objaśn. do 4, w. 59) pod wodzą króla Kleombrotosa (zm. 371 p.n.e.).

w. 13–14 *Nie tak, gdy we krwi perskiej szable swe maczali, / Medowie u Plataei znaczną sławę brali* – w bitwie pod Platejami (479 r. p.n.e.) między Persją a Spartą i Atenami Medowie (starożytny lud zajmujący tereny północno-zachodniego Iranu) walczyli w armii perskiej, będąc już wówczas pod rządami Imperium Perskiego. Paprocki błędnie przedstawia tu rozkład sił w bitwie.

w. 15 u *Koryntu Lisander* – Lisander (zm. 395 p.n.e.), spartański dowódca, który poległ w czasie wojny korynckiej (395–387 p.n.e.) w bitwie pod Haliartos (395 p.n.e.) z Beotami.

w. 18 *Kiedy głupią powagę sprosnej Moskwie brały* – sens: pozbawiali Carstwo Moskiewskie niesłusznego uznania.

w. 20–21 *Jakowy żal czyniły one czarne dymy / Z miast i z zamków moskiewskich dla strachu srogiego* – Widok płonących miast i zamków moskiewskich budził grozę.

w. 22 *Jowisz* – zob. objaśn. do 6.4.

w. 23 *Leukodekta* – Leukotea w mit. gr. i rz. bogini morska i opiekunka żeglarzy.

w. 27 *w szczęściu zasiadłego* – któremu sprzyja fortuna.

w. 28 *podło poważali* – nisko cenili.

w. 35 *do ręku moich* – do rąk moich.

w. 36 *to mówiła z twoją wielmożnością* – sens: przekazała wielmożnemu królowi te słowa.

w. 38 *Strawić wiek* – przeżyć życie.

w. 40 *w leciech Noego* – w latach Noego, zob. objaśn. do 4, w. 73.

w. 42 *chudych chęć* – ubogich pragnień.

7.

w. 5 *Hektor* – Hektor, syn króla Troi Priama, przedstawiony został przez Homera w *Iliadzie* jako rycerz bez skazy i jeden z najdzielniejszych bohaterów wojny trojańskiej.

w. 6 *Achilles* – w mit. gr. heros walczący w wojnie trojańskiej. Syn Peleusa i Tetydy. Wojownik zginął ugodzony strzałą w piętę.

w. 8 *Jowisz* – zob. objaśn. do 6.4.

w. 9 *Lech* – zob. objaśn. do 6; *Grak* – zob. objaśn. do 6.2, w. 9; *Leszkowie* – zob. objaśn. do 6.3.

w. 10 *Piast* – zob. objaśn. do 6.4; *Bolesławowie* – zob. objaśn. do 6.7, w. 7.

w. 11 *Lodwik* – zob. objaśn. do 6.5.

w. 11–12 *Jagiello [...] Władysław* – zob. objaśn. do 6.6.

w. 12 *Kazmierz* – zob. objaśn. do 6.6, w. 49; *Zygmuntowie* – Zygmunt I Stary, zob. objaśn. do 2, z. 3, oraz Zygmunt II August, zob. objaśn. do 6.6, w. 50.

w. 13 *Dawając to po kolędzie* – ofiarowuje w podarunku z okazji Nowego Roku.

Słownik

buczny – dumny; 6.1,52

celować – przewyższać; 6.1,71

celować słowy – przewyższać w umiejętności formułowania mów; 6.1,50

chcący – chcący; 6.1,78

december – (łac.) grudzień; 2,24

familiae – (łac.) rodziny, rody; 6.1,17 marg.

fortunny – pomyslny; 6.7,40

fuki – strofowania, łajania; 4,65; 5.3,15

gabać – napastować, nękać; 6.2,14

galarda – skoczny włoski taniec; 6.7,25

grof – hrabia (niem. *Graf*); 6.6,26

karcz – pień pozostały po ściętym drzewie; 4,27

kopiec – granica; 6.3,20

korzyść – łup wojenny; 2,14

krom – bez; 6.2,14

kusić – nastawać na kogoś, zagrażać; 6.3,2

miesiąc – księżyc; 1,6; 7,15

na granice – w granice; 4,30

narzać się – maczać się; 6.6,28

nałajać – naubliżać, znieważać; 3,14

na wybór – wybornie, doskonale; 2,11

nieubrany – niewystrojony, nieuzbrojony; 3,1

nie zdołać – nie sprostać zadaniu; 6.7,19

odgromion – odparty w walce; 2,4

ojczyc – rodak; 4,25

okrom – z wyjątkiem; 2,3

– bez; 5.2,15

– nie licząc; 6.3,31

okwity – obfity, bogaty; 2,7; 5.2,23; 6.3,17; 6.6,27

opowiedać – oznajmiać, ogłaszać; 2,4; 2,22

opowiedzieć – ogłosić, oznajmić; 6.1,61

osadzić – ulokować, osiedlić; 6.1,15

otarchany – poszarpany; 6.1,1

otrącać się – uderzać, natrafiać; 6.7,22

padwan – włoski taniec; 6.7,25

pludry – bufiaste spodnie; 4,39

poczet – orszak; 4,4; 6.3,6

podany – ustanowiony; 6.1,68

podkurzyć – odymić, tu: podpalić; 6.6,20

podla – obok; 4,42

pokazać – zniszczyć, wyrządzić szkodę, pokonać; 4,34; 6.6,31

pomyślim – pomyślimy; 6.1,80

poskoczny – silny, energiczny, sprawny; 5.3,10

potrzeba – wyprawa wojenna; 2,5; 2,11; 2,12; 6.6,9

powiedać – powiadać, przemawiać; 4,6; 5.3,3

powolność – posłuszeństwo; 2,2; 6.4,34

powolny – posłuszny; 2,1; 2,26

prze – przez, z powodu; 6.1,51; 6.2,2, 6.7,8

przechodzić – przewyższać kogoś w czymś; 6.7,7

przodek – pierwszeństwo; 4,57

przychodzień – cudzoziemiec; 6.1,37 marg.

przykro – dotkliwie, krzywdząco; 2,4

rządny – dobry w swojej dziedzinie, umiejętny; 6.1,14, 6.1,67; 6.4,28

sceptrum – (łac.) berło; 6.5; 6.5,13

skażca – pogromca; 5,1,4

skłonienie – przychyłność, życzliwość; 6.4,8

skory – szybki; 3,13

smardy – chłopci, kmiecie; 6.7,26

społecznie – razem; 6.6,65

sprawca – stwórca; 6.1,4

sprawy – uczynki, działania; 1,6; 1,7; 2,4; 6.2,24; 6.7,6

– orędownictwo; 6.4,12

sprośnie – okrutnie; 2,4; 2,13; 4,54; 6.6,8; 6.7,18; 6.7,26

szupryny – czupryny, tu: wierzchołki zamków; 6.5,5

świągotliwe – gadatliwe; 4,31

tuszyć – mieć nadzieję; 4,51; 6.6,62

upad – upadek; 6.6,46

w grumadzie – w gromadzie, razem, łącznie; 6.4,19; 7

waga – poważanie, ważność; 6.1,7

wespołek – wspólny, razem; 5.3,19

wzdawać – oddawać; 6.6,24

z ukropy – prędko, gorączkowo; 6.6,43

za tym – po tym; 7

zabaczyć – zapomnieć; 6.1,37

zbieżeć się – zbiec się; 6.4,19

znaczny – wybitny; 2,6

zoczyć – zobaczyć, ujrzeć; 6.2,3

zrazu – w pierwszej kolejności, z początku; 4,6

Indeks nazw własnych

Spis obejmuje nazwy geograficzne oraz postaci, z pominięciem postaci Stefana Batorego, którego dotyczą utwory. W nawias okrągły ujęto formy stosowane przez Bartłomieja Paprockiego.

- Acheloos, mitol. 4,19
 Achilles, mitol. 7,6
 Agatokles 6.1,71
 Agesilaos (Agesilaus, Iakoński król) 6.3,27
 marg.; 6.3,29; 6.6,12
 Agis II 6.5,20
 Ajaks, mitol. 1,8
 Aleksander Jagiellończyk 6.6,50; 6.6,54 marg.
 Altenburg (Aldenburg) 6.3,26
 Antygon Jednooki 6.2,21
 Apollo 6.7,2

 Bachiburg 6.3.,22
 Barnim 6.3,17
 Bolełów 6.3,24
 Bolesław I Chrobry (Chabry) 2,3; 6.4,13; 6.7,7;
 7,10
 Bolesław II Szczodry 6.7,7; 7,10
 Bolesław III Krzywousty 6.4,19; 6.7,7; 7,10
 Boskałów 2,20
 Brandenburg (Brandenburg) 6.3,19
 Brema (Brem) 6.3,21
 Buda (Budzyń) 6.5,11

 Carstwo Moskiewskie (księstwo moskiewskie,
 Moskwa) 4,50; 5.3,11; 6.4,5; 6.6,28; 6.6,45;
 6.7,18
 Chimowiej 2,20
 Ciemkin 2,17
 Cieszyn (Czeszyn) 6.3,23
 Czarnobyl 1 tytuł
 Czasny 6.3,24
 Czernichów 2,11; 2,12; 2,13

 Dahlenburg (Daleburg) 6.3,20
 Dania 6.1,65
 Dariusz III 5.1,4

 Datyja 6.3,18
 Demokryt z Abdery 2,2
 Dniestr (Niestr) 5.3,24; 6.2,22
 Dowojno Stanisław Stanisławowicz 2,17
 Drwęca (Drwęczca) 5.3,24
 Dunaj 6.1,65; 6.2,22
 Dymyń 6.3,25
 Dytywonija 6.3,18
 Dzwonowo (Swanów) 6.3,23

 Efestion 5.1,2
 Epaminondas (Epaminund) 6.7,11

 Filon Kmita Czarnobyłski 1 tytuł; 1,8; 2,1
 Gedyminowicze (Gedyminy) 6.7,9
 Górski 2,20

 Hektor 7,5
 Henryk Walezy (Henryk Francuz) 6 tytuł; 6.7
 tytuł; 6.7,29
 Hermon 5.3,12

 Hów 6.3,25
 Indie (Indyje) 4,48
 Iwan IV Groźny 4,68; 5.3,15; 6.6,30

 Jezierzyszczca 6.6,24
 Jowisz, mitol. 6.4 tytuł; 6.7,22; 7,8
 Julin 6.3,26

 Kaliope, mitol. 4,20
 Kallikratidas (Kalcytratyd) 5.3,12
 Kazimierz IV Andrzej Jagiellończyk (Każ-
 mierz) 6.6,49; 6.6,53; 7,12
 Kijów 2,11
 Kochanowski Jan 6.1,50 marg.

- Ksyfilin Jan (Xiphilinus) 6.4,25 marg.
 Kopiec 6.6,18
 Korynt 6.6,11; 6.7,15
 Krak (Krok, Grak) 6.2,9; 7,9
 Krzysztof Batory (brat monarchy) 6.2 tytuł

 Lacedemon 4,59; 6.5,22; 6.7,11
 Lachin 6.3,25
 Ladon mitol. 6.4,10
 Lech 6 tytuł; 6.1,11 marg.; 6.1,57; 7,9
 Leszko I, II i III (Leszkowie) 6.3 tytuł; 6.3,7; 7,9
 Leukosia, mitol. 5.1 tytuł
 Leukotea (Leukodekta) 6.7,23
 Ligia, mitol. 5.1 tytuł
 Lisander 6.7,15
 Lubek 6.3,21
 Ludwik Węgierski (Lodwik) 6.5 tytuł; 6.5,7; 6.5,24; 7,11
 Luna 6.5 tytuł
 Lüneburg (Luneburg) 6.3,21

 Łukowia 6.3,22

 Magdeburg 6.3,19
 Maksymin Trak 6.6,64
 Marlow (Marłów) 6.3,24
 Mars, mitol. 6.2 tytuł
 Mauretania (Maurytania) 4,47
 Meklemburgia (Mechelburg) 6.3,23
 Memmijusz 6.4,23
 Merkury (Merkuryjusz), mitol. 6.2,20; 6.3 tytuł
 Mieszko II Lambert (Mieczysław) 6.4,13
 Mielecki Mikołaj 6.6,15 marg.
 Miśnia (Mysznija) 6.3,17
 Mitrydates VI Eupator 6.4,25
 Mołdawia (Multani) 4,32

 Neptun (Neptunus), mitol. 5.2,5; 5.3,19
 Nereus, mitol. 5.1,8; 5.3,19
 Nestor, mitol. 6.6,69
 Newel 6.6,23

 Nielejow 2,20
 Niscerda 6.6,18
 Noe, bibl. 4,73; 6.7,40

 Ołowieniecki 2,20
 Orsza 1 tytuł
 Ostrów 6.3,23
 Ostrz 2,10

 Paprocka Woła 2,24
 Paprocki Bartłomiej 2,26
 Parsaenope, mitol. 5.1 tytuł
 Piast 6.4 tytuł; 6.4,9; 6.4,27; 7,10
 Pieniążek Prokop (Pieniąszek) 6.6,37 marg.
 Plateje (Platea) 6.7,14
 Plutarch z Cheronei 5.3,1 marg.; 5.3,13 marg.; 6.3,27 marg.; 6.6,8 marg.
 Pluton, mitol. 6.4,9
 Poczopów 2,17; 2,19
 Połock 5.3,16; 6.6,17
 Psametych III 6.6,63
 Psków 6.6,34
 Pyrrus 4,60; 6.6,9

 Rostok 6.3,23
 Rozrażowski Jan 6.6, 26 marg.
 Russa 2,7; 6.6,27
 Rzym 6.4,24

 Saturn (Saturnus), mitol. 4,17; 6 tytuł; 6.1 tytuł; 6.1,5
 Serpska ziemia 6.3,18
 Słyki 6.4,6
 Smoleńsk (Smolinsk) 1 tytuł; 2,8; 2,20
 Sokół 5.3,16; 6.6,17
 Sol, mitol. 6.6 tytuł
 Starygrad 6.3,25
 Starzyca 2,6
 Statodub 2,15
 Stobajos Jan (Stob[aeus] Sermo[nes]) 6.2,21 marg.
 Susza 6.6,18

- Tigranes II Wielki (Tygran) 6.4,26
 Toropiec 6.6,28
 Tręboszów 6.3,24
 Troja 6.2,8
 Uświat 6.6,20
 Warszawicki (Warszawicki) Krzysztof 6.1,47
 marg.
 Wasil Iwanowicz 2,17
 Wenus, mitol. 6.7 tytuł
 Werla 6.3,23
 Wieliz 5.3,16; 6.6,19
 Wielkie Księstwo Litewskie (Litwa) 1,8; 6.7,10
 Wielkie Łuki 5.3,16; 6.6,21
 Wineta 6.3,26
 Wisła 5.3,24
 Wismar (Wismaryja) 6.3,20
 Witenes 6.7,9
 Witold Kiejstutowicz 6.7,9
 Władysław II Jagiełło 6.6 tytuł; 6.6,3; 6.6,49;
 6.6,53 marg.; 7,11
 Wołk Wasil 2,17
 Wołogosz 6.3,24
 Wołyniec 6.3,25
 Woroniec 6.6,29
 Zamojski Jan Sariusz (Szaryjusz) 6.6,19 marg.;
 6.6,33 marg.
 Zawołocie 6.6,25
 Zwierzyniec 6.3,22
 Zygmunt I Stary 2,3; 6.6,50; 6.6,56 marg.; 7,12
 Zygmunt II August 6.6,50; 6.6,58 marg.; 7,12

Bibliografia podmiotowa

- Bielski, M. (1856). *Kronika polska*. T. 3. Sanok: Druk Karola Pollaka.
- Długosz, J. (1841). *Dzieje Polski*. Przeł. G. Borneman. Leszno–Gniezno: E. Günther.
- Kochanowski, J. (2018). *Poematy okolicznościowe*. Oprac. R. Krzywy. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa.
- Niesiecki, K. (1839). *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego S. J.* Lipsk: Breitkopf i Haertel.
- Owidiusz (1995). *Metamorfozy*. Przeł. A. Kamińska, S. Stabryła. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Paprocki, B. (1578). *Gniazdo cnoty, skąd herby rycerstwa sławnego Królestwa polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Mazowieckiego, Żmudzkiego i inszych państw do tego Królestwa należących książąt i panów początek swój mają*. Kraków: Drukarnia Andrzeja Piotrkowczyka.
- Paprocki, B. (1581). *Wesele bogiń z szczęśliwego zwycięstwa i z fortunnego przyjachania króla polskiego Stefana z ziemie moskiewskiej do państw jego w roku 1580*. Kraków: Drukarnia Andrzeja Piotrkowczyka.
- Paprocki, B. (1582). *Triumf satyrów leśnych, syren wodnych, planet niebieskich z szczęśliwego zwrócenia króla polskiego Stefana do państw jego z wojny moskiewskiej w roku 1582 wydany*. Kraków: Drukarnia Macieja Garwolczyka.
- Paprocki, B. (1584). *Herby rycerstwa polskiego na pięcioro ksiąg rozdzielone*. Kraków: Drukarnia Macieja Garwolczyka.
- Paszkowski, M. (2017). *Utwory okolicznościowe*. Cz. 1–2. Oprac. M. Kuran. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa.
- Plutarch (2006). *Powiedzenia królów i wodzów. Powiedzenia spartańskie*. Przeł. K. Jażdżewska. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Salustiusz, G. (2006). *Sprzysiężenie Katyliny i Wojna z Jugurtą*. Przeł. K. Kumaniecki. Wrocław: Ossolineum.

Seneka, L. A. (1965). *Pisma filozoficzne II*. Przeł. L. Joachimowicz. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.

Sokołowska, J. (oprac.) (1959). *Poeci Renesansu. Antologia*. Warszawa: PIW.

Bibliografia przedmiotowa

- Bednarska, J. (1994). *Z dziejów polskiej ilustracji panegirycznej pierwszej połowy XVII wieku*. Katowice: Muzeum Śląskie.
- Besala, J. (1992). *Stefan Batory*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Bodniak, S. (1929). Nieznany druk Bartosza Paprockiego. *Pamiętnik Literacki*, 26 (1), 81–83.
- Dumowska, B. (2015). *Bartosz Paprocki herbu Jastrzębiec – renesansowy pisarz spod Sierpca*. Sierpc: Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Sierpeckiej.
- Dworzaczek, W. (1980). Paprocki Bartłomiej (Bartosz) h. Jastrzębiec. W: *Polski słownik biograficzny* (s. 177–180). T. 25. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Ejsmond, J. (1919). *Przekłady łacińskich utworów Jana Kochanowskiego z Czarnolasu*. Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Estreicher, K. (1912). *Bibliografia polska*. T. 24. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Jireček, J. (1867), *Bartosz Paprocki. Studium literackie Józefa Iireczka*. Przeł. W. Miłkowski. Warszawa: b.m.
- Kawecka-Gryczowa, A. (red.) (1983). *Drukarze dawnej Polski. Od XV do XVIII wieku*. T. 1, cz. 1. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: PAN.
- Koczur-Lejk, K. (2014). *Bartłomiej Paprocki – piśmiennictwo i przekład. W stronę kontrreformacji*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Koczur-Lejk, K. (2018). Wzorce osobowe w listach dedykacyjnych Bartłomieja Paprockiego. W: B. M. Puchalska-Dębowska, E.A. Jurkowska (red.), *Wzorce osobowe w dawnej literaturze i kulturze polskiej* (s. 67–84). Białystok: Prymat.
- Krejčí, K. (1972). Bartłomiej Paprocki z Głogoł i Paprockiej Woli. Przeł. E. Siatkowska. W: K. Krejčí, *Wybrane studia slawistyczne. Kultura. Literatura. Folklor* (s. 237–330). Oprac. J. Magnuszewski. Warszawa: PWN.
- Krzywy, R. (2008). *Sztuka wyborów i dar inwencji. Studium o strukturze gatunkowej poematów Jana Kochanowskiego*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Krzyżanowski, J. (red.) (1969–1972). *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*. Warszawa: PIW.
- Krzyżanowski, J. (1979). *Historia literatury polskiej*. Warszawa: PIW.
- Kupisz, D. (2006). *Psków 1581–1582*. Warszawa: Bellona.
- Kupisz, D. (2014). *Połock 1579*. Warszawa: Bellona.
- Kuran, M. (2014). „Kolęda, Nowe Lato i Szczodry Dzień” – geneza, rozwój i schyłek gatunku w XVII wieku. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica*, 25, 3, 31–72.
- Lausberg, H. (2002). *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*. Przeł. i oprac. A. Gorzkowski. Bydgoszcz: Homini.
- Lisowski, T. (2010). Pisownia polska. Główne fazy rozwoju (proponycja rozdziału podręcznika do nauczania treści historycznojęzykowych na studiach I stopnia). *Kwartalnik Językoznawczy*, 3–4, 126.
- Maciejowski, W. A. (1851). *Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830: z rękopisów i druków zebrawszy, w obrazie literatury polskiej historycznie skreślonym*. T. 1. Warszawa: nakładem i drukiem S. Orgelbranda.
- Nowak-Dłużewski, J. (1969). *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Pierwsi królowie elekcyjni*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.

- Obremski, K. (2003). *Panegiryczna sztuka postaciowania: August II Mocny*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Okopień, J. (2002). *Pionierzy czarnej sztuki 1473–1600*. Warszawa: Inicjał.
- Sokołowska, J. (oprac.) (1984). *Patrząc na rozmaite świata tego sprawy. Antologia polskiej poezji renesansowej*. Warszawa: PIW.
- Stuchlik-Surowiak, B. (2016). *Obraz małżeństwa w „antyfeministycznych” utworach Bartosza Paprockiego na tle obyczajowych, religijnych oraz literackich zjawisk XVI i pierwszej połowy XVII wieku*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Szastyńska-Siemion, A. (1990). Epinicium. W: T. Michałowska (red.), *Słownik literatury staropolskiej: (średnio-wieczne–renesans–barok)* (s. 172–182). Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Teresińska, I. (2002). Paprocki Bartosz. W: R. Loth (red.), *Dawni pisarze polscy. Od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny* (s. 221–223). T. 3. Warszawa: WSIP.
- Tułowicka, A. (2009). *Herbarze i quasi-herbarze. Wokół konstrukcji genologicznych Bartosza Paprockiego*. Katowice: rozprawa doktorska.
- Walczak, B. (1994). Geneza polskiego języka literackiego. *Teksty Drugie*, 5 (3), s. 35–47.
- Woronzak, J., Górski, K. (1955). *Zasady wydawania tekstów staropolskich*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wójcicki, K. W. (1859). *Historia literatury polskiej w zarysach*. T. 2. Warszawa: Gustaw Sennwald.
- Ziomek, J. (1977). *Renesans*. Warszawa: PWN.

Słowniki i encyklopedie

- Grimal, P. (2008). *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*. Przeł. M. Bronarska, B. Górską, A. Nikliborc, J. Sachse, O. Szarska. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Karłowicz, J., Kryński, A. A., Niedźwiedzki, W. (red.) (1900–1927). *Słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego Instytutu Popierania Nauk.
- Krasnowolski, A., Niedźwiedzki, W. (oprac.) (1920). *M. Arcta słownik staropolski: 26.000 wyrazów i wyrażen używanych w dawnej mowie polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta.
- Linde, S. B. (1807–1814). *Słownik języka polskiego*. T. 1–6. Warszawa: Drukarnia XX. Piarów.
- Mayenowa, M.R. (red.) (1966–). *Słownik polszczyzny XVI wieku*. T. 1–36, Wrocław–Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Orgelbrand, S. (1901). Paprocki Bartosz. W: S. Orgelbranda *Encyklopedia Powszechna: z ilustracjami i mapami*. T. 11. Warszawa: Drukarnia S. Orgelbranda Synów.
- Sulimierski, F., Chlebowski, B., Walewski, W. (red.) (1889–1914). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 1–15. Warszawa: Druk „Wiek”.

Źródła internetowe

- Panegiria: Triumph Satyrów Leśnych* (2021). Pobrane z: <https://www.fdrp.org/pl/panegiria/> (23.04.2022).
- Fundacja Dziedzictwa Rzeczypospolitej (2021). PANEGIRIA: Triumph Satyrów Leśnych (1582 / 2021). Pobrane z: <https://www.youtube.com/watch?v=3mltL9h-gsU&t=1278s> (23.04.2022).

Italian *trionfi* by Bartłomiej Paprocki in honor of King Stephen Báthory

Summary

This article presents a critical edition of “Triumf satyrów leśnych”, a late 16th-century work by Bartłomiej Paprocki. This work celebrates King Stephen Báthory and his victories in the Polish–Russian War (1577–1582). The edition includes of the entire cited work along with illustrations, necessary clarifications, and an index of proper names. An attempt was also made to define the genre of the work and their interpretation. Additionally, the article outlines the context of occasional political poetry during Báthory’s reign and the printing practices of the era.

Słowa kluczowe: Bartłomiej Paprocki, Stefan Batory, edycja krytyczna, *trionfi*, poezja polityczna, wojna polsko-rosyjska (1577–1582)

Keywords: Bartłomiej Paprocki, Stephen Báthory, critical edition, *trionfi*, political poetry, Polish-Russian War (1577–1582)